

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

<http://shyn.ru>
shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

№14

(18899)

2017 чылдың
февраль 9
четверг

Хүннүн үнери — 08:07
Ажары — 17:21
Хүн дурту — 09:14

Садар өртээ хостуг 12+

Бөгүнгү
ндүрүлгөдө:

ФЕДЕРАЦИЯ
ӨВҮЛЕЛИНИҢ
АРГАЗЫНЫҢ
АБИНЕДИНГЕ 2

"Шынның"
ынчы өңүктөри
ЧЫЛ
АГЫДЫП
ЕЛГЕН 3

РУС
ЫЛДЫҢ
ЕРГИИННЕРИ 5

МЕРГЕЖИЛДИҢ
ЕРГИИННИҢ
ИЛЕРЕТКЕН 7

Дүүн, февраль 8 — Россияның эртем хүнү

ТЫВАНЫҢ, МООЛДУҢ ТӨЛЕПТИГ ЭРТЕМДЕНИ

2010 чылдың декабрь 1-де ол үеде ТГСЭШИ-ниң директору, филология эртемнериниң доктору, академик К.А. Бичелдейниң шиитпири-биле ажыттыг салбырларның бирээзи — моол шинчилелдер салбыры болур.

2010 чылда тургустунган моол шинчилелдер салбыры чаа-ла беш-алды чылдың нүүрү болуп турар-даа болза, тыва эртемге бодунуң чогуур үлүг-хуузу кирип эгелей берген. Салбырның ажил-чорудулгазы-биле таныштырар дизе, ооң эргелекчизи, ону тургустунганындан бээр амгы үеде чедир удуртуп, баштап турар, башкарыкчы эртем ажилдакчызы, филология эртемнериниң кандидады Бадарч Баярсайханның дугайында чугаалавас арга чок.

Бадарч Баярсайханның алыс чурту Моолдун Баян-Өлгий аймактың Цэнгэл сумузу. Ол 1990 чылда Цэнгэлдин ортумаа школазын дооскаш, Тыва Республиканың болгаш Моол күрүнениң Чазааның аразында дугуржулга езугаар Моолдун Баян-Өлгий, Ховд, Хувсугул аймактарындан келген өске тыва сөөктүг аныктар-биле бир демей, Кызыл хоорайның башкы институтунга өөренип кирип алган. 1995 чылда ук өөредилге черин дооскаш, ТДЛТЭШИ-ниң дыл болгаш бижик салбырының биче эртем ажилдакчызы болуп, тыва дылдың «Тайыл-бырлыг словарының» III томун тургузарына киржип эгелээн. 1999 чылда ТГСЭШИ-ниң ол үеде директору В.Д. Март-оол Чөөн чүк шинчилелдерин сайзырадыр сорулга-биле тускай салбырны ажыткаш, моол, төвүт дылдар талазы-биле мергежилдиг эртем ажилдакчыларын мөөңнээш, Тываның төөгүзүн, дылын, культуразын моол болгаш өске-даа чоннарның культуразы-биле деңнеп шинчилээр тускай сорулганы салып, ук ажилды удуртуп баштаар кылдыр, сурагыг эртемден, төөгү эртемнериниң доктору, синолог Н.В. Абаевке дагып каан.

Б. Баярсайхан, чоорту бодунуң эртем талазы-биле сонургалының ниити угла-нышкыны илереп келирге, 2000 чылда Тываның күрүне университединиң бот-өөредилгелиг аспирантуразына билдингир тюрколог, сурагыг дыл шинчилекчизи, филология эртемнериниң кандидады М.В. Бавуу-Сюрюн башкының удуртулгазы-биле өөренип киргеш, 2004 чылда дооскан. Бодунуң эртем ажилдарын уламчылавышаан, 2009 чылда Сибирьниң эртемнер академиязының Филология институтунун Диссертация камгалаар чөвүлелинге 2009 чылда «Цэнгэл тываларының мал ажил-агыгынга хамаарышкан лексиказы» деп темага эртем ажилын чедишкенин камгалааш, филология эртемнериниң кандидады деп эртем чадазынга төлептиг болган. Эртем удуртукчузу Мира Викторовна бодунуң өөреникчизи Б. Баярсайханның ажилына үнелелди берип тура, ук ажилды «тыва дылдың лексиказын, ооң төөгүзүн болгаш диалектилерин оон-даа ыңай хандыр, уламчылап шинчилээринге уjur-уткалыг. Ол ышкаш тус шинчилел ажилының материалдары тыва дылдың төөгү этимология, диалектилер болгаш өске-даа адырларының словарларының тургуза-

Бадарч Баярсайхан ТГСЭШИ-ниң эртем ажилдакчызы.

рынга кириштирип болур» деп онзагайлап демдеглээн.

ТГСЭШИ-ге ажилдап келгеш-ле, Б. Баярсайхан «Тыва дылдың тайылбырлыг словарындан» аңгыда, «Моолдун чажыг төөгүзү» [Новосибирск, 2003] деп сурагыг төөгү бижимелиниң моол дылдан тыва дылче очулгазына киржип турган.

2010 чылдан эгелеп, Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институту биле Моолдун Эртемнер академиязының аңгы-аңгы институттары болгаш өске-даа эртем черлериниң аразында кады ажилдажылганың керээзи езугаар харылзаалары калбарып, эртем талазы-биле солун проектилер, моол-тыва, тыва-моол каттышкан экспедициялар дээн чижектер хемчеглер бо хүннерге чедир болуп турар. Моол эртемденер-биле кады ажилдажылга ажыктыг болгаш үре-түнелдиг деп чүвени каш-каш коллективтиг ажилдар, ооң иштинде моол шинчилелдер салбырының эртем ажилдакчыларының Моолдун эртемнер академиязының Төөгү болгаш ар-

хеология институту-биле кады белеткээни «Тываның төөгүзүнге хамааржыр шыгжамыр-лар бижимелдериниң чыындызы» аттыг Улан-Батор хоорайга парлап үндүрген 4 томнуг факсимиле номнар бадыткап турар. База ол ышкаш салбыр «Тыва-моол-орус тематиктиг словары» белеткеп, тургузуп турар.

Б. Баярсайхан ниитизи-биле орус, тыва, моол дылдарда 40 ажыг эртем, 20 ажыг публицистиг статьяларның автору, 8 эртем чыындыларының киржикчизи (чижээлээрге, «Тыва дылдың тайылбырлыг словарының» «Ү» деп үжүүнүң тургузукчузу, «Моолдун чажыг төөгүзүнүң» кады редактору, тургузукчу болуп, эртем комментарийлерин белеткээн [Новосибирск 2003], Моол тываларының аас чогаалының чыындызы «Мөңгүн дагша» [Улаанбаатар 2013] дээш оон-даа өске).

Институттун анык салгалдарының бышкан эртемдени деп атка төлептиг, Баярсайхан ажык сеткилдиг, оюн-баштак аажы-чаңыг, топтуг, томаанныг, бүдүштүг, (Уланчызы 2-ги арында). ➡

Байыр чедиришкени

РОССИЯНЫҢ ЭРТЕМ ХҮНУ-БИЛЕ!

Эргим чаңгыс
чер-чурттуларым!

Эртемнер хүнүн, күзелдерни планнар кылдыр, планнарны боттуту чүүлдер кылдыр шилчидип турар кижилерниң профессионал байырлалын демдегеп турар. Экономиктиг хөгжүлдениң чаа оруктары, бодунуң төлөвилелдеринге инвестицияларны хаара тудары болгаш чуртунуң кайгамчыктыг бойдус, чиг-эт, интеллектуалдыг болгаш өске-даа курлавырларын ажылгаары эргежок чугула бистиң Тывавыска эртемденнерниң күш-ажылы онза үнелиг.

Сөөлгү 10 чыл дургузунда Тываның эртемденнериниң хүрээлениниң көскүзү-биле өскенинге өөрүүр мен. 2006 чылда 127 специалист санаттынып турган болза, бөгүн оларның саны 500 четкен. Барык дөрт катап өскөн ышкыжыл! Оон аңгыда бистиң эртем ниитилежилгевис бедик мергежилдиг болгаш аталдарлыг апарган. Үштүң ийи кези эртем чадалыг — 344 эртем кандидаттары, 35 — докторлар.

Тываның эртемниң амгы үеде «аныксааны» улуг бүзүрелди болгаш эки келир үеге идегелди болдуруп турар. Он чыл бурунгаар анык ажылдакчыларны салаа базып санаар турган болза, ам он эртемденниң бирээзи-ле 30 хар четпээн. Бир талазында, ол салгалдарның үзүк-соксаал чогуунуң, мурнунда эгелзэн шинчилелдерни уламчылаарының магадылалы-дыр. Өске талазында, эң чаа технологиялар-биле эки таныш аныктарның күсели-биле эртем улам чаарттынып, тывышкынны болур.

Бо чылдарда бистиң эртемивис бодунуң ажылын төрзэн республиказынче угландырып, ажылдап кылышкыннарын Тываның чугула айтырыглары-биле холбаштырып шыда-

анын чугаалаарга безин магаданчыг. Амгы үеде бистиң эртемденнеривистиң сорулгазы — бодунуң чуртунга эң ажыктыг болуру, хүн бүрүнүң айтырыгларын — бизнести организаастарына, медицинаның, дээди өөредилге черлериниң болгаш школаларның ажылын экижидеринге, экологияны, культураны, националдар аразының чөлшээрелгезин болгаш чугула өске-даа сорулгаларны шийтпирлээринге дуза чедирери болуп турар.

Ол чүткүлдү республиканың Чазаа кезээде деткип келген болгаш ам-даа деткир. Ол сорулгага республика Баштыңының он-он грантыларын тургускан, Чазактың күрүнө программаларында дүүштүр дорт чагылары, а ол ышкыш аңгы-аңгы конкурстар олче угланган. Чүгле Тываның күрүнө университети 2016 чылда республиканың чурттакчы чонунуң эрге-ажыктарына шинчилелдер кылыры-биле 13 млн. ажыг рубльди алган.

Ындыг деткимче моон соңгаар-даа улгадыр. Бистиң эртемденнеривисти чамдык төлөвилелдерге, эң баштайгы индустриалдыг парк тургузары дээн ышкыш чугула эгелзешкингерге, идепкейлиг кижиринге идегеп турар бис. Силерниң ажылыңар кажан-даа төнмөс дээрзин силерге азап тур мен, эргим эртемденнер. Төрзэн Тывазын сайзырадырыңа бодунуң салышкынын кириер арга кижирүзүңге тургустунар.

Россияның Эртем хүнү-биле, эргим өңүктөр! Силерге быжыг кадыкшылды, чаа-чаа идеяларны болгаш республиканың болгаш Ада-чурттуң чаагай чоруу дээш силерниң ажыл-чорудулганаарга чедишкinnerни күзедим!

Тыва Республиканың
Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.ТЫВАНЫҢ, МООЛДУҢ
ТӨЛЕПТИГ ЭРТЕМДЕНИ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында). институттун организаастап келгени бүгү-ле хөй-ниити хем-чеглеринге ажылдап эгелзэн чылдарындан-на идепкейлиг кижир, бодунуң үлүг-хуузу кириштирил чоруур. Оон аңгыда Тыва биле Моолдун аразында эртем, экономика, культура болгаш спорт талазы-биле харылзааларны быжыглаарыңа база улам ыңай сайзырадырыңа улуг үлүг-хуузу кириштирил келген. Тываның чонунуң аразында Баярсайхан эртемденниң дугайында Моол биле Тываның тускай элчини деп хүндүлөп адаар. Тыва сөөктүг-даа болза, Моол күрүнениң хамаатызы боорга, Моолдун эртемденнери Б. Баярсайханны Моолдун түрк шинчилелдер талазы-биле база бир өзүп олурар эртемдени деп санап турарлар.

База ол ышкыш 2011 чылдан эгелеп, моол шинчилелдер салбыры Тыва Республиканың Эрзин (2011, 2014 чч.), Тере-Хөл (2014 ч.), кожууннарына, Моолдун Сэлэнгэ (2012 ч.), Завхан, Увс (2012 ч.), Увс (2013 ч.), Хувсугул, Завхан (2014 ч.), Ховд (2015 ч.), Баян-Өлгий (2015 ч.) аймактарына чедип, комплекстиг эртем экспедицияларын организаастап, тыва, моол

чоннарның чаңчыл болган культуразын, дылын, аас чогаалын өөренип, көвей санныг материалдарны чыгганнар. Бо бүгү экспедициялар Б. Баярсайханның идепкейлиг албан кижилгези, билдиги удуртлугазы-биле болуп турар. Ынчангаш ТГШИ-ниң моол шинчилелдер салбырының база бир онзагай чүүлү болза чүгле Моолдун, Кыдаттың тываларының аразынаг эвес, харын өске-даа моол чоннарның дылының, культуразының тывалар-биле дөмейлешкек шынарларын азы онзагайларын тып, дилеп, деңнеп шинчилээр сорулганы салып турар дизе, частырыг эвес. Бо ажылдың кол идеялиг удуртукчузу, чөвүлекчизи Баярсайхан.

Цэнгэл тываларында «Эртем азынганының ады чуртка көскү, алдын азынганының арны көп чонга көскү» деп үлегер сөстү чонунуң мурнунга бадыткап, Б. Баярсайхан эртемден тыва эртемниң сайзыралына бодунуң үлүг-хуузу кириштирил чоруур.

Антонина ДОНГАК, ТГТШИ-ниң моол шинчилелдер секторунуң башкарыкчы эртем ажылдакчызы, филология эртемнериниң кандидаты.

ФЕДЕРАЦИЯ ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ ДАРГАЗЫНЫҢ
КАБИНЕДИНГЕ

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол ажылчын аян-чорук-биле Москвада сургакчылап турар.

Регионнуң удуртукчузу Федерация Чөвүлелиниң Даргазы Валентина Матвиенко-биле, РФ-тиң Чазааның Даргазының оралакчызы Дмитрий Козак-биле ужурашкан.

Дмитрий Козак-биле ол 2017 чылда школалар тударының федералдыг программасынче Тываны кириерин дугурушкан. Регионнуң барык бүгү кожууннарына чаа школалар негеттинип турар деп республика баштыңы санаан. Школаларның 10 хире хуузу эрткен вектиң дөртөн чылдарда туттунган эргижирзэн оран-савалар. Ынчангаш федералдыг программага киржири Тывага онза чугула болуп турар. Бо программага дүүштүр эрткен күзүн Кызыл хоорайның «Спутник» микрорайонунга 825 олуттук школаның тудуун эгелзэн дээрзин сагындыраал.

Ол ышкыш Чазак Даргазы-

ның оралакчызы-биле Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдениң дугайында РФ-тиң Чазааның айтышкынының күүселдезиниң чоруп турарының дугайын база чугаалашкан. Оон чамдык пунктулары чедишкinnerни күүсеттинип турар дээрзин Шолбан Кара-оол дыңнаткан.

Аэропортту септеп кылып турар, республиканың барыын чүгүнде Хандагайты — Боршоо күрүнө кызыгаарынче автомобиль оруун чаартып эгелзэн, а ол ышкыш терапия корпузунуң тудуу уламчылаан, ам эң кол чүүл — Шагаан-Арыг болгаш Ак-Довурак хоорайларга чаа котельнаяларны, Каа-Хем суурга спорт-культура төвүн тудары чугула болуп арткан. Ужуражылга үезинде бустур четкен бажыңнардан чурттакчыларны көжүрериниң айтырыын база чугаалашкан.

Ырак болгаш чедери берге регионче онза кичээңгей салырын кезээде демдегеп келген Фе-

дерация Чөвүлелиниң Даргазы Валентина Матвиенконунуң тулгазы-биле эрткен чөвүл хуралга Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол чугула азырларны кирип шыдаан чөвүлел хуралга РФ-тиң сайыдының оралакчызы Ле Горнин киришкен.

«Илеткел кылыры, ле кирип келгеним Федерация Чөвүлелиниң Даргазы кабинетинге Тыва дугайда бичии хуралга Россия саң-хөө сайыдының оралакчызы Л. Горнинниң, Федерация Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы Е.Бушминниң, ФК Бюджет комитетиниң Даргазы С.Рябухинниң киржирин наваан мен. Ол дээрге, аайлажышкын-дыр! Школаны чаартырының талазы-биле республиканың чугула негелерин билдингир кылдырчуларын кызыткан мен» — ужуражылганың түңнели дугайында Тываның Баштыңы бижээн.

ЧЕДИИШКИННЕРНИ КҮЗЭЭН

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Россияның транспорт сайыдының оралакчызы Алексей Цыденовту Бурятияның Баштыңының хүлээлгезин түр күүседир кылдыр томуйлаанын үнелел берген.

«Мээң өңнүм, Россияның

транспорт сайыдының оралакчызы А. Цыденов аны-дунма Бурятияны соңгулдаларга чедир баштаар улуг харысалга онаашкан. Бөгүн оон Президент В.В. Путин-биле ужуражылгазы болган. Ол соңгулдаларга киржир болза, өөрүүрүм чугаажок, чүге дээрге ону эң харысал-

галыг болгаш чурум-сагылыг удуртукчу деп билир Аңаа байыр чедиргеш, бир шуптувустун өмүнээвиستن чедишкinnerни күзедим!» — дэ Шолбан Кара-оол соцсети арнына бижээн.

ТР-ниң Чазаа
парлалга алба

Чоннуң үнелели

БЕДИК ШАҢНАЛ

Россия Федерациязының Президентизи Владимир Владимирович Путинниң Чарлы-биле Тываның Баштыңы Шолбан Валерьевич Кара-оолга Найырал орденин тывысканын «Тыва» телеканалдың дамчыдылганын көргөш, улуг Төрзэн чуртувустун деңнелинде Тываның Баштыңының ажыл-албанын ол хире бедик үнелеп турарына дыка-ла өөрдүм. Бедик шаңнал чүнү көргүзүп турарыл дээрге, республикавыс сайзыралче бурунгаар базымны кылып, чоннуң эп-найыралы быжыгып турар-дыр. Ол ындыг болур ужурул-даа. Тайбың болгаш найырал бистиң черивиске кезээ мөңгөде быжыг турзун!

Оолак КАРА-САЛ,
күш-ажылдың хоочуну.

Чөөн-Хемчик кожуунуң Чыраа-Бажы суур.

ӨӨРҮНЧҮГ-ДҮР

Тываның Баштыңы Шолбан Валерьевич чурттуң Президентизи Владимир Владимировичиниң холундан ындыг улуг болгаш хүндүткелдиг шаңналды алганы дээш, өөрүп

Улусчу фронтуда

Ниити-россияның улусчу фронтунуң Тыва Республикада кежигүннери Кызыл хоорайда чылыдылга шугумунуң хоолайларны чылыггаанын хынаар, ээ чок болгаш үрелген чылыдылга четкилерин илередир сорулга-биле «Чылыдылга хоолайы» деп мониторингини эрттирген.

Ол кампанияның үезинде дараазында чүүлдерни илереткенер: Виланская кудумчузунда чылыдылга шугумунда улуг септелге негеттинер. Чылыдылга четкилериниң даштыкы ораашкыны хуу бажыңнарын чогуу-биле эрткен болгаш барык чылыдылга материалдары чок

болган. Хоолай эрткен орукта камгалап база чок.

Ниитизи-биле Кызылдың девискээринде 280 километр чылыдылга четкизи бар, ол 2015 чылдың чайга чедир «Кызылдың чылыдылга четкилери» МУБ-туң эргезинге турган. Хоорайның чылыдылга четкилерин харылап турар организацияның дыңнатканын езугаар алырга, 2016 чылдың дургузунда 2,5 километр ажык чылыдылга хоолайларын солаан, төп чылыдылга участоктарының дериг-херекселдерин ажилдаарына белеткээн.

«Кызыл 45 градус чедир сооп келир Тыва Республикага изиг сугнуң агаарже бусталып үнөр

болгаш дашкаар төктүр чор улуг когарал-дыр. Норматив езугаар алырга, ажылдап кыдырган чылыг хереклекчи чидирг чок чедер ужурул Улусчу фронтунуң кежигүннери Кызылдың даштыкы чылыдылга четкилериниң мониторингини чорударын уламчылаар» — деп фронтунуң штаб кежигүнү Галпа на Агбан чугаалаан.

Хоорай парламентиизиниң ээлчеглиг сессиязынга депутаттар «Суг-канал» КХН-ниң болгаш Кызыл ЧЭТ-тиң 2016 чылдагы инвестиция программаларының күүселдезиниң дугайында отчун дыңнаар деп турар.

Тывада Улусчу

"Шынның" шынчы өңүктөрү

60 ЧЫЛ ЧАГЫДЫП КЕЛГЕН

Бистиң Улуг-Хем кожуунун Ийи-Тал сумузунун Барык кыргыстарының энулуг назылыг кижилери, эргим кырган-ававыс, кырган-ачавыс Роза Кыргысовна биле Биче-оол Тюлюшевич Кенденнер бо хуннерде 60 чыл эгин кожа чурттап чоруур демдегеп турар найыралдыг өг-бүлө. «Шын» солуну 60 чылдарның дургузунда доктаамал чагыдып келгени оларга база бир юбилей болуп турар.

«Биске солунувус чокта тыныжывыс дишпейн баар-биле демей» — деп, кызы-даа чугаалаарлар. Боттарының үеде чурттап чоруур амыдырал-чурттагын бо солун-биле улуг холбаалыг кылдыр санап чоруурлар. «Шын» солун-өг-бүлө болуп чурттаан эгезинден ра-ла чагыттырып, харын-даа оон-а хей чылдар дургузунда номчуп, арынай хун бүрүде чиир чеми ышкаш, арының организмининг бир адырылбас чыгыы апарган.

«Бо солунунуң уjur-утказы дыка үт кезээде көдээ ишчилериниң ажил-чыдыралын калбаа-биле чырып, делегей байдалының дугайында ынадыгларны, өөредиглиг солун үлдерни доктаамал парлап турар алаш көдээ интеллигенцияны чон-ле канчаар ажилдаарының тура-со-онга улуг дуза бооп, өөредип келген ашкы-солунувус» дээрлер. Чүге үргүлчү-ле чоннуң массалыг аруун улгаттырып, хей-ле үлегер-хектерни көргүзүп, субботниктерде бок-сак аштаар-ширбириден ыда, садыг-магазин, школалар, ылар сады болгаш клубтарның ту-суур ажилдарына эргежок дузаны күзүп, чоннуң кайы хире күчүлүн: кох-совхозтарның чымыштыг ажил-рынга кыш-чай дивейн доктаамал ажилгезин, эп-найыралдыын, сагыш-аашкынын чырыдып чораан солунуска амырап, хей-адывыс бедир кирлер. Ынчангаш ынак солунун лдың-на чагыттырып турар болгаш, ыдыралдың бүгү-ле болушкуннарын ап билип, бистерге, үнген-кирген елдеринге даады-ла тайылбырлап, тунну көргүзүп, ында бижиттинген 20 те чурттап чораан Тываның сурагыл килерин сактып, биске сонугадып, ыштырып олурарлар. Боттарының ы-хары улгадып, 80 харның орту ып, 90 харже чоокшулап орза-даа, ызде солунун черле салбас, номчуп ңгээдирлер.

Кырган-ававыс Роза Кыргысовна 32 чылдың күстүң сөөлгү айында уг-Хем кожуунун Ийи-Тал сумузунун ык-Бажы деп черге мал, чер ажил-тарат Суваң Кыргыстың өг-бүлезинге дугаар кыс уруу бооп төрүттүнгеш, арлыында даайы Будуп Кыргыска ырандыга барган. Ол 1 класска баш-гы үжүк-бижикке Ийи-Тал сумузунун школазынга өөренип алгаш, дараа-нда класстарны Кызылдың 2 дугаар олага 7 класска чедир өөрөнгөш, ба-честезиниң амыдыралының аайы-ле арткан класстарны Барыын-Хем-кожуунун Кызыл-Мажалык школа-на чедишкенин дооскан. Улаштыр 53 чылда Кызылдың фельдшер-аку-ер школазынга өөренип, эмчиниң бир-шынынзылга бижиин алгаш, Улуг-Хем жуунун Чодураа, Хайыракан, Ийи-л медпунктуларын эргелекчилеп, ыдыралдың оруунче кирген. Адак онда амыдырал аайы-биле Кызыл жуунун Баян-Кол участок эмнелге-не 30 чылдар дургузунда буюнныг чылга ак сеткилдиг ажилдаан. Ниити-биле ол кадык камгалал шугумунга чыл ажыр ажилдаан.

Роза Кыргысовна идепкейлиг хей-

ниитичи. Ажилдап келген чылдарында комсомол, партия кежигүнү, Улуг-Хем комсомол райкомунун пленум кежигүнү, Чодураа көдээ Совединиң депутады, Улуг-Хем район Совединиң депутады, Ийи-Тал, Хайыракан суур-лардан область Совединиң депу-тадынга соңгуттуруп чораан. Тыва-га херэзженнер шимчээшкениниң идепкейлиг киржикчизи. Баян-Кол суурнуң участок эмнелгезинге улуг эмчи албан-хүлээлгезин хей чылдарда үр-түннелдиг күүседип ажилдавышаан, ажылы дүн-хүн дивес берге-даа бол, Херэзженнер чөвүлелин даргалап, партия эге организациязының секре-тары болуп, Баян-Кол көдээ Совединиң депутадынга каш улай соңгудуп, көдээ Советтин оралакчы даргазы, партком кежигүнү, Кызыл кожуунунун партия райкомунун пленум кежигүнү, Тываның херэзженнер съездилериниң каш

тер. Күрүнезиниң ак сеткилдиг ажил-дакчызы болгаш дыка хей шаңнал-макталдарның база «Күш-ажылдың хоочуну» деп бедик аттың эдилекчизи. Уруг-дарыының үлегерлиг ачазы, каш дакпыр кырган-ачазы.

Олар ажы-төлүн шуптузун эртем-билиге чедирген, ниитилелде үлегерлиг өг-бүлө. Уругларының уруглары 9 киж, уругларының уругларының уруглары — 5. Улуг уруу Надежда Биче-ооловна дээди категорияның шыырак педиатр эмчизи, күдээзи Николай Ооржакович инженер-энергетик болгаш күрүнеге хей чылдар-да бедик үнелелдерни чедип алган, эки ажилдап чоруур. Арткан ажы-төлү Тыва Республиканың янзы-бүрү ажилдакчы-лары: улуг оглу Роберт Биче-оолович «Тыва хөмүр-даш» компаниясында геология талазы-биле эртемниг специа-лист, өг-бүлелиг, 4 ажы-төлдүг. Хеймер оглу Владимир Биче-оолович ОБЯ шу-

дакпыр делегаты, СЭКП-ниң область, райком конференцияларына деле-гат кылдыр үргүлчү соңгудуп чораан. Роза Кыргысовна хей санныг хүндүлел бижиктерин, «Күш-ажылдың хоочу-ну», «Шылгараңгай күш-ажылы дээш» медальдарның болгаш кадык камга-лал шугумунуң талазы-биле «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчы-зы» деп бедик аттың эдилекчизи.

Ам-даа адак-бышкаа чиик-сер-гек: кат-чимис, ногаа, чечектерни та-рып өстүрбүшаан, Кызыл кожуунун төвү Каа-Хем суурнуң хей-ниитичи ажилдарына идепкейлиг киржип, шаңнадып-мактадып чоруур. Кызыл кожуунун Хоочуннар чөвүлелиниң пленум кежигүнү, «Сагызын» клубтуң кежигүнү.

Школачы чылдарында орус, тыва классик чогаалчыларның шүлүктөрүн доктаадырынга, чогаалдарын ном-чуурунга ынак чораан. Ол бичии уругларының шүлүктөрүнден эгелээш, школага өөренип алганы Крыловтуң басняларын орус-тыва дылдарда шэ-жи кырында амдыгаа дээр чугаалап, патриоттук утка-сорук кирген ырларны ыргалылап олурар. Ынак чогаалчы-лары — А.С. Пушкин, С.А. Сарыг-оол дээш өске-даа сурагыл чогаалчы-лар. Школачы, студент чылдарында бижээн шүлүктери «Сылдысчыгаш», «Тываның аныяктары» солуннарынга, «Улуг-Хем» сеткүүлүгүге удаа-дараа парлаттынган.

Кырган-ачавыс Биче-оол Тюлю-шевич Кенден оожум топтуг чаңныг. База Улуг-Хемниң Эжым, Ийи-Тал чурт-таан ат-сурагыл Адыг-Түлүштерниң хүндүткелдиг оолдарының бирээзи. Бүгү назыында Ийи-Тал, Баян-Кол сумуларының колхоз, совхозтарынга болгаш сөөлүндө школага улуг бухгал-тер специалист бооп ажилдап чораан. Дээди эртемниг экономист-бухгал-

гумунда, Кызыл кожуунунун өрт-камгалал талазы-биле салбырның командири, өг-бүлелиг, 2 уруглуг.

Бо назылап улгаткан өг-бүлениң уйнуктары безин колдуу дээди эртем-ниг ажилдакчылар апарганнар: ИХЯ шугумунда болгаш өске-даа черлерде шыырак специалистер.

Ынчангаш мугур 60 чыл эгин-ко-жа, эп-найыралдыг чурттап чоруур-лары дээш база кырган-ававыстың 85 харлаар юбилейинге уткуштур болгаш «Шын» солунун мугур 60 чыл чагыттырып чоруур бүзүрелдиг номчукчулары дээш ынак, хүндүлүг, эргим кижилеривис Роза Кыргысовна биле Биче-оол Тюлюшевичиге ынак солунун таварыштыр изиг ойттуг Ийи-Талындан изиг байыры чедирбишаан, кол-ла чүве — эки кадыкшылды күзеп, ажы-төлү, дөргүл-төрөл чону бистер, оларга чоргаарланып, кадык байдалы эки, чиик-сергек чоруурун, сеткил-сагыштарының хей-ады, сүлдө-сүзүү бедик чоруурун сеткиливис ханызындан күзедивис.

Ол ышкаш кел чыдар Дагаа чылы-ның Шагаа байырлалын уткуштур кырганнарывыс мурнундан сеткил ханган солунувустун ажилдакчы-ларынга чүрээвистиң ханызындан байыр чедирбишаан, база-ла кадык-шылды, эп-найыралды, номчукчула-ры чылдан чылче көвүдөп, кажан-даа читпейн, хөгжүп сайзыраарын күзевишаан, Роза Кыргысовнаның бижип чоруур шүлүктериниң ара-зындан дараазында одуругларны бараалгаттывыс.

«Шын» солунувус, «Шын» солунувус,
Шынын сөглээр эживис сен!
Сеткил хөөннү чазыктырар,
Сээң чырыың хуннүү ышкаш!

Азията БАЛГАН,
Ийи-Тал ортумах
школазының башкызы.

Пресс-конференция

ДҮВҮРЕНЧИГ
АЙТЫРЫГ

ТР-ниң Дээди Хуралының Айыыл чок чорук, корум-чурум болгаш кызы-гаар чоогунуң айтырыгларының тала-зы-биле комитетди республиканың төп солуннарының болгаш «Тыва», «Тыва-24» телеканалдарның журналистери-биле пресс-конференцияны эрттирген.

Иштики херектер яамызының 2016 чыл-да ажил-чорудулгазының дугайында Дээди Хуралдың айыыл чок чорук, корум-чурум бол-гаш кызыгаар чоогунуң айтырыгларының тала-зы-биле комитетинге дыңнап, чугаалажыры-биле февраль 2-де сайытче чоруткан бижинге «чүгле Дээди Хуралдың мурнунга отчедум бээр мен» деп, харыы бергенин, иштики херектер сайыдының Дээди Хуралдың комитетиниң ху-ралына келбейн барганы-биле бо айтырыгны көөрүн билдинмес хуусааже соңгаарлатканын Дээди Хуралдың Айыыл чок чорук, корум-чурум болгаш кызыгаар чоогунуң айтырыгларының талазы-биле комитетиниң даргазы Виталий Бартына-Сады пресс-конференцияны ажыдып тура дыңнаткан.

Эрткен чылын республика девискээринде корум-чурум байдалы баксырап, кем-херек үүлгедиишкенинниң өскени депутаттарны дүвүредип турар. Ону бадыткаары-биле де-путат Виталий Бартына-Сады дараазында сан-чурагайларны адап чугаалаан: 2015 чылга деңнээрге, 2016 чылда республика девискээ-ринге кем-херек үүлгедиишкенини 30 хуу, онза-аар херектер 73, ооң иштинде өлүмнүг болганы 27 хуу, күштээшкенин 35, хей-ниити черлерин-ге кем-херек үүлгедиишкенини 72, кудумчу-ларга, парктарга болгаш скверлерге кем-херек үүлгедии 50 хуу, хуу өнчү оорлаар чоруктар 45,7 хуу өскөн. Эзирик чорааш кем-херек үүлгеткен таварылгалар 23,3, үптээшкенин 62,3, дерзиизи-биле үптөл тонаан таварыл-галар 16, 7 хуу, мурнунда шииттирип чораан кижилерниң кем-херек үүлгедиишкенини 13,5 хуу өскөн.

— Дээди Хуралдың февраль 14-те болур ээлчеглиг сессиязынга ТР-ниң иштики херектер сайыдының отчедун дыңнаар турган. Дээди Хуралдың регламентин эзугаар бо айтыры-ны баштай комитетке сайгарып чугаалажыр уjurлуг. Сайыттың келбейн барганы-биле бо айтырыгны көөрүн соңгаарлаткан. Мооң мур-нунда чылдарда кем-херек үүлгедиишкенини чавырлып турган болза, а эрткен чылдың түңнелдери-биле бо көргүзүглерниң өзүп ту-рары республиканың хей-ниитизин дүвүретпес аргажок — деп, Дээди Хуралдың Даргазының оралакчызы, депутат Ирина Самоиленко чу-гаалаан.

— Сөөлгү чылдарда иштики херектер орган-нарынга болган кызырылдаларның түңнелинде кезээки үелерде хоорай иштинге хайгаарал албаны чорудар полиция ажилдакчыларының саны эвээжеп, машина-техника чедишпейн турар. Чижээлээрге, эрткен чүс чылдың 90 чылдарында Кызыл хоорайга ээлчеглиг дежурныйлаашкынче 25-30 автомашинаны хары угда үндүрүп турган болза, а ам чүгле 3 автомашинаны хуваалда езугаар берип турар. Автомашиналар чедишпезинден поли-ция ажилдакчылары кыйгыртышкын болган черлерге үе-шаанда чедер аргазы чок. Хей-ниитиниң корум-чурумунуң камгалалынче, ке-жээки дежурныйлаашкынче эки тураның улусчу дружиналарын хаара тудар үе келген — деп, Дээди Хуралдың айыыл чок чорук, корум-чурум болгаш кызыгаар чоогунуң айтырыгларының талазы-биле комитетиниң даргазының оралак-чызы Омак Ондар демдегеп турар.

Оон аңгыда пресс-конференцияга Дээди Хуралдың үстүндө адаанывыс комитетиниң кежигүннери, депутаттар Радислав Намажап, Седен-Очур Кара-Сал, Херел Кызыл-оол, Сер-гек Шактар олар киржип, Кызыл хоорайга бол-гаш кожууннарда хей-ниитиниң корум-чурумун быгыгларынга хамаарыштыр бодалдарын үлөшкен.

Сенгил МОНГУШ.

Чеди чүзүн малымайны...

Мал ажил-агыйында аныяк өг-бүлелерни деткири-биле боттандырып эгелзэн төлевилелдеривистиң чедишкенин болурунга, ол ышкаш мал бажының өзүлдезиниң тап-лазы-биле Сибирь федералдыг округта мурнуку одуругже үнүп келген туружувусту моон соңгаар улам быжыглаар бис дээрзинге бүзүрелим улуг.

Шолбан КАРА-ООЛ,
Тыва Республиканың Баштыңы.

ИНЕК – ЧЕМГЕРИКЧИ МАЛЫМ

Тываның Баштыңының эгелзешкини-биле "Инек – чемгерикчи малым" деп социал төлевилелди 2016 чылда эгелзэн. Төлевилелге киржири-биле шилилде эрткен 369 өг-бүлөгө социал дузаны көргүскен. Төлевилелдин ниити акшаландырышы 13 млн. 625 муң 325 рубль болган.

2016 чылдың январь 1-де турганынга деңнээр, социал дуза алган өг-бүлелерниң тудуг-сууру 38,8 хуу өскөн азы 143 кыштагны туткан. Социал төлевилел-биле алган малды хүр кыш ажыраарына 1192 тонна сигенни белеткээн азы ниити хереглелге хамаарыштыр 107,2 хуу болган.

Кожууннарның чонну ажилга хаара тудар төптериниң даңзын турган 47 кижиге социал төлевилелдин киржикчилери апарган. Ниитизи-биле социал төлевилелди боттандырып эгелзэн соонда, 71 кижини ажилга тургускан (10,3 хуу).

Республика иштинге социал

төлевилелди боттандыраары-биле ап чоруткан комплекстиг хемчеглерниң эң чугула түңнели — өг-бүлелер дузалал ажил-агыйларындан немелде продукцияны — сүттү ап турар апарган. Азы тодаргайлаарга, республикада социал төлевилелдин киржикчилери өг-бүлелер хүнде ортумаа-биле 5,4 литр сүттү чемге ажыглап турарлар.

"Инек – чемгерикчи малым" деп төлевилелди боттандыраары-биле социал албан черлериниң специалистериниң тус чер бот-башкарылганын ажилдакчыларының болгаш төлевилелдин киржикчилериниң чаңгыс демниг, эп-сеткилдиг ажылы эки түңнелдерни чедип ап болурун көргүскен.

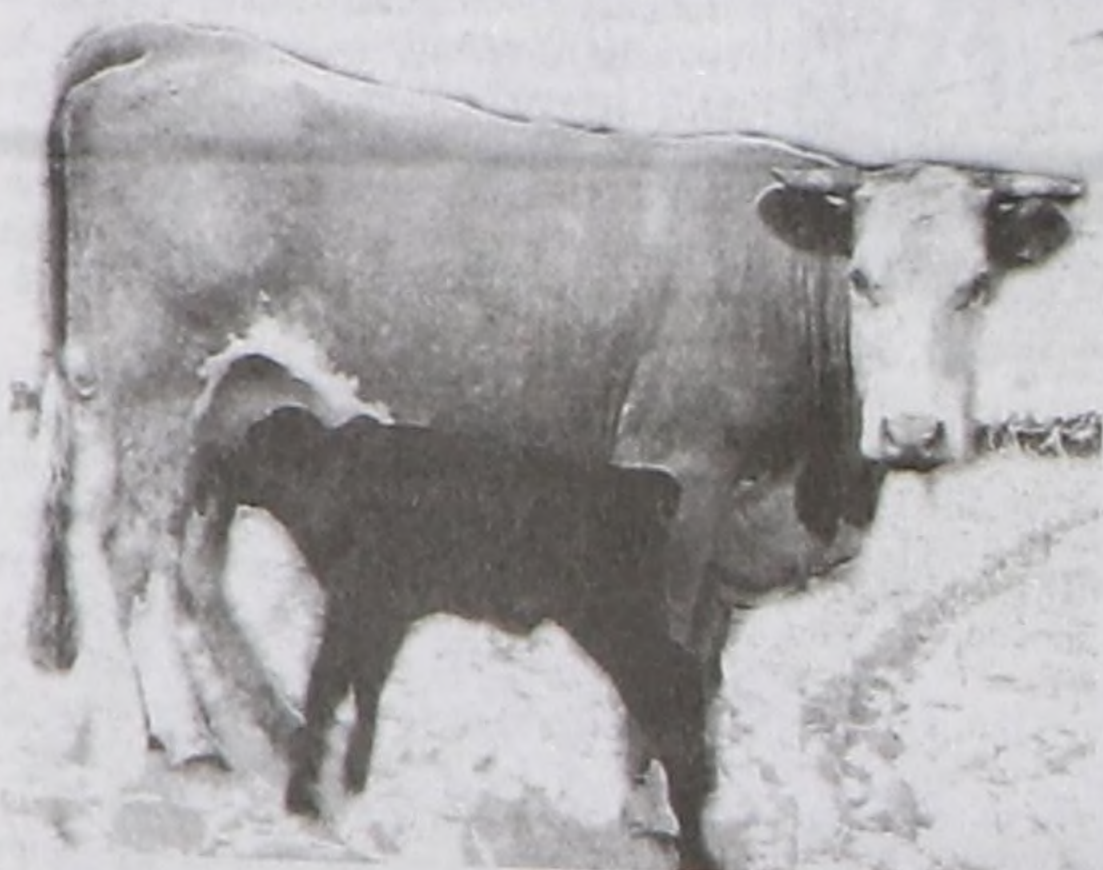
2017 чылда төлевилелди боттандыраарына 10 млн. рубльди тускайлаан. Бызаалыг инекти садып алырунга 38 муң, инекти камгаладырунга 2 муң рубльди чарыгдаарын баш удур санап тодараткан.

Бо чылын "Инек – чемгерикчи малым" деп төлевилелге Ак-Довурак хоорай-биле кады 124 суму киржир. Чон хуралдарына чурттакчылыг черлерниң бирээзинден-не 2 өг-бүлени шилип алыр. Социал төлевилелдин киржикчилериниң ниити саны 250 өг-бүлө болур.

Чурттакчылыг черлерге чон хуралдарына социал төлевилелдин киржикчилери кылдыр өг-бүлелерни шилип алырда, дараазында негелделерни барымдаалаар: чаңгыс иеден төртүтүнген азы хоойлу езугаар азырап алган 18 хар чедир 3 болгаш оон-даа хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерни база долу эвес өг-бүлелерни; эвээш хандырылгалыг өг-бүлелерни (сөөлгү үш айда өг-бүлениң бир кежигүнүгө хамаарыштыр орулгазы республикада көрдүнгөн хемчээлден ашпайн турар болза) социал төлевилелдин киржикчилери кылдыр хүлээп алыр. Оон аңгыда хамааты кижиге чурттап олурар бажының чанында инек кажаазы-биле мал чеми кадагалаар сарайы чок болза, оларны тудар хостуг девискээрлиг болуру чугула.

"Инек – чемгерикчи малым" деп төлевилелге бо чылын чаа негелдени немзэн. Ол езугаар 2017 чылда төлевилелдин киржикчизи болган өг-бүлелер дузаламчы кылдыр алган бызаалыг инектиң бызаазын ийи чыл болганда азы 2019 чылда өске бир хөй ажы-төлдүг өг-бүлөгө дамчыдып бээр ужурулуг. Губернатор төлевилелинге бызаалыг инекти садары-биле республиканың 225 ажил-агыйы чөпшээрелин берген.

Даш-оол МОНГУШ.

САЙТ ДЭЭР СААСКАН-ДАА ЧОК

Бода-даа, шээр-даа мал өскөн-төрзэн, өөрөнгөн кыштаан, сүүзүнүг оът-сигенниг делгем одарларлыг черлерин пат таныыр, билир болур. Күскээр кыжын соок дыңзып ордала чылыг кыштаг-турлагарын сактып, чамдыкта боттары-ла чедер берген тургулаарын көөр бис. Ол чүп дээрге адыгуузу мал-даа болза, агаар-бойдузунга таарышкан, чаагай оът-сигенниг төрзэн черлиг, кыштаг турлагарлыг, чазаг, чайлаг, күзег хонаштарлыг болур деп чүве бо-дур. Бистиң ада-өгбелеривис үе-дүптөн бээр-ле мал ажилын кылып, кадыр-берт хая-даштыг черлерге көжүп-дүжүп, кыштаг-хонаштарын кагбайн амыдырап, чурттап чораан. Мээң өгбелеримден Ондарларның, Ооржактарның төрөл бөлүү шаандан тура Ак-Хаязы деп черге кыштаар турган. Ол черлерниң чүгге эзир куш ужул чердер эңгимелерлиг, чалымнарлыг, турулгарлыг дагларына, сыннарынга хой, өшкү болгаш өске-даа

малдарның бажын дозуп, кадарчылап өзүп келдим. Кыштың кандыг-даа берге үелеринде мал чудап өлгөн деп улуг улустуң чугаалажып олурганын кижиге дыңнаваас боор чүве. Ынчан малга чиртири-биле чер чери-биле хөй сиген кезип, бо үеде ышкаш шүүдеп-даа турбас. Эң ылаңгыя шээр мал хая-даштыг бедиктерге, чүм оът-сигенниг черлерге серте-даа чок хүр-менди кыш ажа бээрин билир мен. Кадыр-берт бедик сыннарның, дагыг черлерниң хары чуга болгаш мал одарлаарына дыка-ла таарымчалыг болур.

Ак-Хаязының сайгырак дег кырлаңнарын ажарга-ла, кыштаг болур черле болгай. Ачам сугнуң кыштаа Чадагайга турду. Оон дараазында Чарык деп черге Актың сурагылыг хамы (Хам-Ашак) Сайын Ондарның оолдары Лама-Саан, Хоор-оол алышкыларның кыштаа. Оон ыңай бир баалык ажарга, Кара-Баштыг Ооржактың (Дамчайның), оон шоолуг-ла ырак эвесте Шактар Ондарның

(Калчан-Хамның) кыштаглары турган. Оон ыңайлаарга, Аглык-Хаяга Дөңгүр-Ак Ооржактың кыштаа турганын улуг назылыглар утпаан.

Эңгеме дег бедик черде Энчек хереглес

Аглык-Хаям.

Өшкү, хойлар чудап өлбес

Өлең-оыттуг Аглык-Хаям

деп, Дөңгүр-Ак Ооржактың ырлап чорааны таварылга эвес. Кыштаг-хонажынга ол хире чоргаарланып чораан. Төрзэн чериниң ыжык чылыгына, малмаган белең-не чудап өлбес дээрзинге бүзүрели ол хире.

Көшпестин эң-не адаа талазынга Алды-Ары-Дага турган Шүржеңей Ондарның кыштаа малга дыка-ла таарымчалыг. Черле ажилчын уран-шевер кижиге болгаш, чурттап олурар бажынын безин кылып алганы чылыг, чырык. Ак, Көшпес ол ынчаар кыштаанда бажының кижиге кара чаңгыс ол турду.

Ам кээп төөгүнүң кыштагларын чүге сактып бижи бер-

динер деп айтырар чадавас силер. Үстүнде бо черлерде ада-өгбелеривистиң кыштаг-хонаштары сөөлгү үеде куйт дээр кукун чок, сайт дээр сааскан чок кылдыр ээнзирей бергени хомуданчыг. «Алдан-Маадыр» совхоз турда үстүнде кыштагларның чамдызынга малчыннар чурттап, ниитиниң малын өстүрүп чораан болдур ийин. Чижээлээр, Ак-Хаязы деп черде кыштагга Дөңгей-оол Ооржак оолдары-биле совхозтун кодан сарлыын кадарып, одарладып, онча-менди малдап чораанын чон утпаан. Чарык деп черге Хам-Ашактың кыштаанга Делег-оол Ооржак орук-чири берге-даа болза, аът-хөлгеге чүдүртүнүп алгаш, көжүп-дүжүп тургаш, бодунун шудургузу-биле ол кыштагны ээлеп чурттап, хөй малын чидириг чок кыш ажырып чорду. Актың бо талазында Чодураалыг-Сайыр бажында Сөгбелдей Ооржактың эрги кыштаанда алызындан мал ажилына чо-

Ук-төөгүвүс

УГУНДАН МАЛЧЫННАР

Улуг Серлик, биче Серлик
Ийи чурттуг чораан-на мен.
Узун-Санаа, Кыска-Санаа
Ийи беглиг чораан-на мен.

Келин кылдыр барган төрөл аймаамда Узун-Санаа, Кыска-Санаа деп беглерим бар. Кайызы-даа О-Шынаа сумузуң алдар-аттыг мурнакчы малчыннары чораан. Кайызы-даа аңчы Чаанмайларның төрөл бөлүүнүгө хамааржыр, алыс үе-черге улус ийин.

Узун-Санаа-биле баштай таныштырайн. Ол болза Санаа Чаанмаевич Доюндуп-тур. Ооң бо шолу адын чаңгыс чер-чурттуглары узун сынын көрүп тывыскан. Ол ирем дыка томаанныг, хөй сөс-домак-даа чок. Билир-ле чүүлү мал ажылы. Хөөкүйнүң өөнүң ишти аныяанда-ла «кызыл-дустаан», 6 ажы-төлү-биле артып калгаш, чааскаан уругларын түрөтпейн өстүр азырап каан.

Ам ооң улуг оглу Григорий Санаевич – Тыва Республиканың алдарлыг малчыны. Оон бичиизи Раиса Санаевна Кызылдың садыг училищезин дооскаш, Тес-Хем кожуунуң райпозунга садыгжылап, ревизорлап ажилдап тургаш, хүндүлүг дыштанылгаже үнгөш, амгы үеде хууда каш малын азыравышаан, ажы-төлүгө дузалажып, уйнуктарының чанында олурар. Санааларның арткан ажы-төлү акы-угбазының үлегерин эдерип, ачазының кижизиг мөзү-бүдүжүн салбайн чоруурлар.

Кыска-Санаа – Санаа Чиңмит мээң өөм ээзиниң кады төрзэн акызы. База малчын. Чеңгевис Александра Шыраповна – Маадыр-ие, малчынның чымыштыг ажил-ижин кылбышаан, 10

ажы-төлдү өстүрүп, кижизиге Холу черле куруг орбас: арнар, даараныр, езулуг-лазынга ораашпас» ус-шеве чүве. Үнген-кирген чону үзү ол үеде «кызыл өг» дээр кавызының малчыннар чыгып, хурал-суглаа эрт аалы турду.

Аалдың улуг уруу Чеченаевна уран чүүл талазы тускай эртем дооскан, гармошканы дески ой Теректиг-Хемниң байы Чамыяңның оглу Владимир кадайы болду. Оон бичи Александр Санаевич чачы мергежилдиг. Өске Бадыкай – ачазының оң кадарчы. Черле чалгаа деп чүве билбес: даара бызаңчылаар, кылбас, түчүвези чок турган.

Санаа Эртинеевичиниң чиизинден тура-ла буду ол хирезинде оозунга чалы аңнаар, диңнээр, чылгы рар, эмдик айттар өөредир чы-биле мергежээр. Үргүл чер-чуртун, бойдузун шинч чоруур, төөгү чугаалаар ынак. Ак-Адыр, Сувактыг чаар чайлаар турган.

Уругларның ортуну Ирина наевна ада-иезин салгаан чын, Тыва АССР-ниң алдар малчыны атка четкен. Күдз Семен езулуг-ла аът кыры төртүтүнген деп чугаалап бо Кара чажындан аътка ынак ажаап-тежээр, оыткаарар, аът жыктырар, аът чарыштырар 16 харлыг тургаш-ла хүрөшт шүглүп эгелзэн, Ак-Чыраа мөгези. Байыр-наадым болу ла Семеннун ады эртер, б шүглүр турган.

Клара ЧИҢМ
Тес-Хем кож

раан Өктег-оол Монгуш оолдары — Омак, Орлан-Монгуштар ам каш чыл улаш ээлеп чурттап, мал-маган азырап өстүрүп чоруурлар.

Сөөлгү үеде аргыжары дээш машина-техника чед шыдаар кара суглуг черле кыштаг тудуп алыр апарган бир талазында, эки-ле харындыг-даа болза суурже чо шулаан тудум, одар-белки чедишпейн баарын бода болза эки. Иштик черлер кышкы үеде хар каш хон улаштыр чаггаш туруп бээр хар кылынап, мал одарлаары бергедей бээр. Хөй машина-техникалыг совхоз үезин ышкаш кылын харны чер-чер биле далбый тыртар харык эвес бис. Кандыг-даа малды хүр кыш ажырып алырын бодаар болза, өгбелеривисти кагдыгган кыштаг-хонаштарынче катап эглип келир болзувуса эки. Малчын кижини көжер-дүжеринге таарымчалыг аът, шары күжүн ажыглап чаңчыгары чугула.

Бораш ОНДА

ОРУС ДЫЛДЫҢ ТЕРГИИННЕРИ

Каа-Хем кожуунун Сарыг-Септиң 1 дугаар школазынга Тожу болгаш Каа-Хем кожууннарының өөреникчилеринин аразын-га "Орус дылды эки билирлер" деп интеллектуалдыг оюнну ТР-ниң Дээди Хуралының социал политика талазы-биле комитеди эрттирген. Аңаа кожа-хелбээ кожууннарның школаларының 8-9 классчылары киржип, жарылдашкан. Команда бүрүзүнде 12 өөреникчи бар.

ТР-ниң Дээди Хуралының социал политика талазы-биле комитеди бо мөөрейни 2014 чылдан эгелеп турар. Ооң кол сорулгазы – республиканың өскениниң ортузунга орус дылды эки билирин аалдаары, дыл эртеминин культуразын бедиде-олгаш оларның эртем, уран чүүл арга-шинээн ийри. Мындыг мөөрейлерни Эрзин, Тес-Хем, Чеди-Хөл, Улуг-Хем, Чаа-Хөл, Бии-Хем, ып кожууннарда депутаттар эрттирген.

ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазының ора-ызы Ирина Самойленко, ТР-ниң өөредилге эртем сайыдының оралакчызы, Тывада

«Тожу» команданың капитаны Софья Акулова депутат Ирина Самойленко-биле.

чараш Тожу кожуунун командазы тиелекчи болган. Командалар белеткенип турар аразында, чаңгыс классчыларын деткип келген өөреникчилер аразында викторинаны база эрттирген.

Виктор Шырап, Тожу кожуунун чагыргазының өөредилге эргелелиниң начальниги:

Бо мөөрейге киржир дээш, Ий, Адыр-Кежиг, Тоора-Хемниң өөреникчилери-биле эртенгиниң 5 шак 30 минута турда үнүптүвүс. Орус эки болганы-биле озалдавайн келдивис. "Орус дылды эки билирлер" деп мөөрейни кожуунун школалары аразында эрттирип турган бис. Каа-Хем-даа, Тожу-даа кожууннарда орус омактыг чон хөй болгай. Ынчангаш уруглары-выс Россияның күрүне дылын эки билирлер. Республика чергелиг мөөрейге бир дугаар киржип келгенивис бо. Мөөрейге тиелекчи болганы-выс – уруглары-выстың база орус дыл башкыларының шыңгыы белеткенгениниң түңнели-дир. Каа-Хем кожуун бисти улуг хүндүктелдиг езу-биле хүлээп алды – деп чугаалады.

Кожууннарда эрттирип турган "Орус дылга чүү дээш ынак мен" деп эссе-мөөрейиниң тиелекчилерин интеллектуалдыг оюн соонда шаңнап мактаан.

Каа-Хем кожуунга эрткен мөөрейге Бүрэн-Аксындан Сайлаш Чооду III черге, Сарыг-Септен Доржу Монгуш II черге, Сизимден Елизавета Попова I черге, Тожу кожуунга Тоора-Хемден Софья Акулова III черге, Айран Седеней II черге, Ийден Кежик Соян I черге төлөпиг болганнар. Тиелекчилерге болгаш оларның башкыларына дипломнарны, билдингир чогаалчылар Александр Пушкин, Михаил Лермонтовтун номнарын, сүй белектерни депутат Ирина Самойленко тывыскан. Национал школалар сайзыра-дыр институттун директорунун оралакчызы Ольга Иргит "Дириг классика" фондузунун номнарын школаларның библиотекаларынче дамчыткан.

Орус дыл байырлалынга Сарыг-Септиң 1 дугаар болгаш С.К. Тока аттыг 2 дугаар школаларының өөреникчилери аалчыларга аян туткан. Школалар үежилери-биле найыралдажып, аажок ажыктыг, солун үени эрттиргеннер. Тожу кожуунун төлээзи Виктор Шыраптың тывызыксыг Тожу-же чалалгазын каа-хемчилер диңмиттиг адыш часкаашкыны-биле хүлээп алдылар.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

«Тожу» команда.

«Эвилелчилер» команда.

дылдың күрүне инспектору Елена Хардинова өөреникчилерге байыр чедирип, чедишкенинги-рин күззэн.

Интеллектуалдыг оюнга өөреникчилер орус дыл дүрүмнеринге, уран номчулгага мөө-вешкен. Уругларның орус дылда билдингир иктериниң, чогаалчыларның шүлүктөрүн шээ-п алган чугаалап турда, дыңнаарга, аянынын. ның орус дылга арыг чугааланып билири-а көскү. Оюннуң түңнелинде ыраккы, тоолзуг

«ШЫННЫҢ» почтазындан

АВАМНЫҢ ЧИҢГЕ-ТАРААЗЫ

Чайның кончуг изиг үези турган чүве. Мен ынчан эге класстарга өөренип турган мен. Ол болза 1976-1978 чылдар үези турган боор.

Эртен эрте тура халааш, бажыңывыс иштин эмгелеп, аяк-сава чуур ажылывысты шалыпкын кылып каапкаш, буу-хаа чөмненипкеш-ле, эштерим-биле эштир дээш, хем кыдыынче маңнажып кирер бис. "Сай-лыг-Кежиг" деп адаарывыс тур-ум арыг суглуг, сай даштары кылаңайнып көстүп чыдар хем-чигеживиске мага хандыр-ла эштип, ойнаар турган бис. Сугдан үне халааш, элезинге чыда кур-гаттынып, аңгы-аңгы дүрзүлөр кылып база катап сугже мойту-ладыр шурап, байлаңнар дег эштип, шымнып хүнзээр бис. Кежээ шаавыс төнүп каарга, аштап-суксаан боттарывыс чан-ныптар турган бис.

Бистиң бажыңывыс хемден ырак эвес, бичии дөңнү өрү үнүп келирге-ле, дораан көстүп келир. Бажыңым чанынга чоокшулап келгеш, көөрүмге, багай авам кончуг изиг хүнде туруп алган чиңге-тараа соктап тур. Арай дидим эвес чоокшулап бар чыды-рымда, авам мени эскербейн, ча-дырже кире берген. Дыңнаалап турарымга, изиг-демирде чаа хайыңган сүттүг шайын саарып, эзип турар хире. Та канчап кончуг кежээм хайны берген кижии боор мен. Авамның соктап алганы тараалыг согаажының чанын-га чеде бергеш, баланы-даа көдүрүп-ле эгеледим эвеспе. Авамның изиг хүнде соктап алган чиңге-тараазын черде ак чайт кылдыр төп каан мен. Эздереп калган, ыглаптар дээш, бир кайгап тур мен. Авам көрбээн боорга, корга бергеш, чадыр артынче чаштына бердим. Авам

чадырдан үнүп келгеш, тараазын улаштыр соктаар дээрге, оозу черде төктү бергенин көргөш, бодун буруудады берди.

– Аа, сээдең мени, балам ушта салып кагбаан шежил мен. Хайыраан тараамны – деп чугаа-ланмышаан, ийи холдап тараа-зын бөлүп чыйы берди.

Мен авамның артындан аяар кылаштап келгеш, дидим эвес тур мен. Авам менче көрнүп келгеш, дыка кээргенчиг үн-биле:

– Көр даан, уруум, балам уш-туп кагбайн, чадырже шай эзип кире бээримге, чиңге-тараам төктү берген ышкажыл. Шир-биил биле бок узардан эккелгеш, тарааны ширбээш, хаваннар оңгачазынче урувут – диди.

Аяк ишти четпес-даа бол-за, хайыраан чаагай чиңге-тараамны хаваннар оңгачазынче төп тура, дыка хомудаан мен. Багай авамны кээргээрим-даа аттыг, төгөрениң орнунга сүт өрөмези-биле былгап чип алган болзумза, дыка чаагай турган болгай.

Улгады бергеш авамга буруум минниримге, авам ол болуушкун дугайында шагда-ла уттупкан болган. Ынчанмайн канчаар, ол ам 84 харлыг буянын кырган-ава, эне апарган кижии. Ол-ла ол-чаан чиңге-тараа соктаарындан дидинмес апарган мен. Ак-тараа болза, соктап-ла алыр-дыр мен.

– Амгы үеде өрөмелиг чиңге-тарааның амданы шаандагы ышкаш эвес аан – деп авамдан айтырарымга:

– Ол үеде шупту чүвени хол-биле кылыр болгаш, кончуг шынарлыг чораан болгай, уруум. Амгы үеде шупту-ла чүүлдү техника-биле болбаазырадыр апарган-дыр – деп харыялады.

Чашкы үемде өрөмелиг чиңге-тараадан амданың чем ховар-ла турган боор.

Евгения ООРЖАК.

Кызыл хоорай.

БАЗА КАТАП ТЫВА ДЫЛ ДУГАЙЫНДА

Кызыл хоорай школа-ларында ажы-төлдүң тыва дылга бергедежип, төрзэн дылын багай билири хөй-ниитиниң дүвүрелин отту-руп, чидиг айтырыгларны тургузуп турар.

Ада-иелерге бир сүмелексээр чүүлүм, бажыңа немелде ном-чулга кылдыр ажыглаарда эки, чуруктуг кроссвордтарны тып, бодалгаларын сонуургап, тыва дылда материалдарны номчуп, литературлуг дылды шиңгээдири-биле "Сылдысчы-гаш" солунну чагыдып алыңар. Мен эге класстарда уйнуктарым-га "Сылдысчыгашты" чагыдып бээр мен, ону номчааш, тыва сөстөрүң, домактарның утказын билип, сайгарып өөрени берди-лер, ажыктыг болду.

"Шын" солун чоннуң, ниити-лелдин көрүнчүү болганда, ба-жымда чыгып келген саналда-рымны бо удаада база бижип көрейн. Чер-чуртувус, аныяк республикавыс шаа-биле сайзы-рап, ооң бурунгаар депшилгезин-ге, чедишкенингерге чоргаар-ланмас арга чок. Эң ылаңгыя бичии салгалдарның салым-чаяанын, уран талантынын сарылдыг кижии бүрүзү көрүп, билип турар.

Шаг-үениң аайы-биле поли-тиканың негелделери база янзы-бүрү болуп келгени – төөгүвүс болгай. Бир кезек үеде тыва езу-чаңчылар биле чергелеш-тир дылды база кызгадап тур-ган чадавас. Ооң уламындан тыва дыл ийиги чергенин болуп, албан-черлериниң аттары орус дылда бижиттинип турган хевээр арткан боор. Бо үеде бүгү байдал өскерлип, төрзэн дылдың статусу бедип эгелзэн болганда, чазак-чагырга, күрүне черлеринде, суд, прокуратура, истелге чер-леринде специалистерниң албан ийи дылды арыг билир кылдыр чоорту чедип алырын көрзе кан-дыгыл? Ындыг негелдеге дүгжүр дээш, ада-иелер уругларын орус класстарже кирибес апаар болгай. Амгы үеде радио, теле-дамчыдылгаларда дорт эфирге киржип келген специалистерниң тывалап тайылбыр кылып, чугаа-лап олурары дыка чевен, орус, тыва сөстер холуп, арай деп-ле сөстер тып, кожуп олурган ыш-каш. Колдуунда дорт эфирде журналисттиң дузазы-биле чугаа-ланып олурар деп болур.

Тыва дылды алдаржыдып, ону шиңгээдиринге херек шактар-ны кызырбайн, өөөдири чугула. Ооң-биле чергелештир көдээ школаларга орус дылды база хандыр өөөдирин черле кош-катпайн, күштелдирери чугула.

Нина СЕРЕНОТ.

ЧАРАШ ЫРЛАР ЧАЯАКЧЫЗЫ

• Очерк

(Төңүзү. Эгези № 13 (18898)
«Шында»).

Ада Ленин адын эдилээн,

Аас-кежиктиг совет чаштар бис...

Ак-Туругунуң өскүстөр школазынга өөренип турда, суурга болуп турган концерттер хөгжүмгө сонуургалдыг школачы оолга улуг салдарны арттырган. Солаан Базыр-оолдун баянга үдөкчилеп турганын концерттен көргөш, Борис Чамбыттын ынчан сеткил-хөгүнү аажок-ла дүймөп, хилинчектенген. Карактары төрүмелинден көрбөс-даа болза, Солаан Базыр-оолдун баян тыртып, ооң базыткыштарынга салаалары элдек, дүргөн самнап, ойнап турары Борис Чамбыттын чүрзэн ханы балыглапкан. Оон аңгыда Салим Сүрүң-оолдун «Тракторист» деп шүлүүнү аялга бижзэн Кертик-оол Монгуш баянга орус улустун ырызы «Коробейниктерни» магаданчыг чиик, сергек ойнааны амдыгаа чедир ооң кулактарында дыңналып чоруур. Ол үедө чонга билдинип келген Ак-Туругунуң Бегзи Каадыр-оол, Чаа-Хөлдүн Дукар Базыр-оол деп баянистерни, хөгжүмчүлөрү база концерттерден танып, оларнын баян ойнаарын улуг хандык-шыл-биле көрүп, билип алган. Бо-ла бүгү хөгжүмчүлөр аныяк хөгжүмчүгө өзүмнү бериптер сүр-күчүлүг, салдарлыг болган. Ол үеден бээр Борис Чамбыт баянын холдан кажан-даа салбаан.

Бүгү Тывага сурагыг чогаалчы апарган Ак-Туругунуң чоргааралы Өлчей-оол Монгуш ол үедө өскүстөр бажыңынын улуг өңнүү турган. Чажында хай-халапка таварышкаш, өртөң-хола база күш-ажыл кылыр хары чок арткан-даа бол, чечен чогаалга-даа, ыры-хөгжүмгө-даа хандык-шылдыг болганындан Өлчей-оол Монгуш баяннаар, ырлар оолдар-биле өңүктала болу берген. «Балыкчыны балыкчы ырактан танып каары» дээни ышкаш, олар бот-боттарынга элзэн чоок харылзаалыг апарган.

Бир катап солун таварылга-даа болган. Өлчей-оол Монгушту ол суурнуң кезек оолдары эттеп каан. Черле ааспырак болганындан шошту ол боду эгелзэн-даа бол, эттеткен-даа бол, Өлчей-оол ынчан тиилекчи болуп үнгөн. Улуг өңнүүн, эжин эттеткен деп дыңнаан соонда, өскүстөр бажыңынын Борис Чамбыт болгаш кезек оолдары Өлчей-оолду эттзэн оолдарны тыпкаш, бажыңнарындан үндүрүп алгаш, Өлчей-оол Монгуштуң мурнунга тейлеттирип, чалындырыпкан. Өңнүүн бүгү талазы-биле камгалап, хүндүлөп чораанынын бир херечизи ол болган хире. Өңүктөр бүгү назынында каашпайн, эриг, чымчаа-биле хөй-ле чылдар дургузунда эдержип чорааннар.

Ол чылдарда, 60 чылдарнын эгезинде Өлчей-оол Монгуштуң сөзүнгө «Чаа-Хөлдүн айдыңында» деп ыры бүгү Тываже чаңгыланы берген. Ырнын аялгазын Солаан Базыр-оол бижзэн. Чаа-хөлчүлөрүн ынак-даа, ыдыктыг-даа ырызы болуп, кижжи бүрүзүнүң сеткилинче эжиндирип кирипкен. Оон бээр-ле Өлчей-оол Монгуш чер-чуртунуң улуг чогаалчызы кылдыр илереп, бүгү Тываның алдарлыг чогаалчы оглу апарган.

Борис Чамбыт Ак-Туругунуң өскүстөр школазын 1965 чылда дооскаш, бир чылдыг баянистер курузунче өөренип кирипкен. Ооң-биле чергелештир, Кызылдың садыг училищезинин бир чылдыг салбырынга база өөренип турган. Ол үелерде республиканың Культура яамызынын чанынга баянистер школазы деп школа турган. Аңаа бир чыл өөрөнгөш, үдөкчи-баянист деп шынзылга алып, Уж шынзылга-биле культура одагларынга ажилдап

болур. Борис Чамбыт республиканың культура яамызынын чанынга баянистер школазын дооскаш, шак ындыг бижикти холунга алган.

Ук өөредилге черлеринге өөренип чораан чылдарында кыдыындан ачы-дуза чедириптер ада-ие, чоок кижилери чок болганындан, аштаанда аштап, самдараанда самдарап-даа чораан. Кыжын-даа, чайын-даа кедер чаңгыс-ла майыктаажы дештип, будунуң чөргөзшкенин көстүп келгенде, ам канчаар, чыда өлүр чылан эвес, кандыг-бир арга-биле акша ажилдап алыры негеттинип келген. Үениң аайы ындыг, кыдыындан акша ажилдап алыры амыр эвес, сургуул кижжи эртен, кежээ ажилдаар ажил чок, «сен сургуул сен, ажилың ол-дур» дээш албас-даа турган. Чаа бижиттинген бир ырызын тудуп алгаш, бир улуг кижиге чеде берген. «Бо ырыны сен ап ап көр, идиим чок бергедеп келдим. Угум шагда-ла чок, чүглө чөргөп алгаш чоруп тур мен...» деп диттип чадай-чадай дилег кылган. Дежилген идииктиң ойбаандан үнүп келген чораан чөргөзшкенин топтап көргөш, шагда-ла майтаа берген, сандан үндөн идикке чөгөнгөни-ле ол боор, 15 рубль-биле бир чараш ыры ол улуг эжи садып алган. Чүглө автору өскерилген-даа болза, ук ыры чонда ам-даа чурттавышаан, Тываның булун бүрүзүндө чаңгыланып чоруур. Борис Чамбыт бир чараш ырызын 15 рубльге шак ынчаар садыпкаш, 12 рубль өртөктөгү чаа шекпен майыктаашка ынчан чединген.

Баянистер школазынга кады өөренип турган эштеринден Илья Мохов биле Борис Чамбыт тергиин эки доосканнар. Тергиин эки демдектерлиг доозукчу боорга, ол үедө Кунгуртугунуң көдзэ культура бажыңынын директору Сергей Григорьевич Чигжит ону шилип алгаш, ыраккы Кунгуртуг суржже эдертип алгаш чорупкан.

Ол үедө Кунгуртугунуң школа директору Салчак Комбу. Чаңгыс чер-чурттуу, аныяк оол келирге, «ырак-узактан келген кижидир сен, тургустунуп алгыже, интернат столовазындан чөмөннөп тур» деп чагаан. Орун-дөжек, аш-чем хандырылгазынын талазы-биле Комбу башкы аныяк специалистке улуг буян чедирип, дузалап турган. Көдзэ культура бажыңынын баянизи болуп ажилдааш, бодунуң организагыч уран талантызын долузу-биле көргүзүп шыдапкан. Альберт Тановтуң Екатерина Танованың сөзүнгө бижзэни «Чырык күзеп» деп ыры ол үедө кунгуртугжуларнын хөй-адын сорук кирип турар ырызы апарган. Кунгуртугунуң малчыннарынга концерт, оюн-тоглаа көргүзөр ажилдың ол үедө эгелекчизи база Борис Чамбыт болган. Концерт киржикчилери буянныг чаңгыс эди баянын үңгөрип алгаш, солуп кедер сцена хевин таалыңнааш, чайгы шагда айттарлыг аалдар кезип, хөйгө сонуурганчыг оюн-тоглааны удаа-дараа көргүзүп турганнар. Каяа-даа тускай мергежил албаан-даа болза, ынчан Кунгуртугга төрүмелинден кайгамчык салым-чаянныглар турган. Эртине Бузуя, Борис Бөмбө, Торлук, Владимир Сенди олар профессионал артистерден бичии-даа чыда калбас. Бир ындыг үнүүшкүн үезинде концерттиң киржикчизи Хаасут: «Бар чыдыңар, силерниң сооңардан чеде бээр мен. Чем белеткептейн» — дээш, Чыргалаңды деп чер чоогунда хөлгө чааскаан артып калган. Артистер концерт көргүзөр черге кээп, дүжүртүнүп турда, демги ол Хаасут бо халдып келген. Концертке ол, шүлүүн номчуп, киржи каапкаш, эш-өөрүңгө «Чем белен!» — деп медеглзэн. Оюн-тоглааны көргүскөн соонда, Хаасуттун ийи улуг шортан, ийи калбак-балык, ийи өдүрөктөн кылган аш-чөмөн амданнанып чип алгаш,

өөрүп-хөгөп турганнар. Холдарында кандыг-даа ок-боо-даа, четки, дузак-даа чок Хаасуттун аш-чөмөн ындыг дүргөн билдиги кыла шаапканы чүглө ооң эвес, бүгү Кунгуртуг чонунуң, тайга-таңды амыдыралдыг улустун чем тып, ону амдангычаагай кылдыр кылып билириниң бир көскү барымдаазы ол болган.

Борис Чамбыт Кунгуртугдан Бай-Тайгага чедип келгеш, районнуң Культура бажыңынга баянистеп ажилдай берген. Культура килдизиниң даргазы турган Даваа Васильевич Байыр-оол аныяк хөгжүмчүнүң бодунуң чуртунче кээп, ажилдаар дзэн күзелин деткип, өөрүп хүлзөп алган. Аныяк кижиге черле дуза, деткимче херек. Ол үедө районнуң Культура одаанга ажилдап турган уран чүүл удуртукчузу Базыр-оол Чүлдүм-Сүрүң, режиссер Валерий Мүрзүү, культура ажилдакчылары Алексей, Очур Тандар-оолдар, Маар-оол биле Марый-оол Сат алышкылар, Өскөн-оол Хондурай, Өргөш-оол Ооржак, Чечек Чымба, Галина Кандан, Андрей Өпей, Тамара Сырат, Баку Дилак, Төртөн-оол Чанзанмаа, Лориса Хунан, Антонина Адыгбай, Варвара Тарын-Базыр болгаш Тывага билдингир ыраажы турган Сергей Чаш-оолович Донгак эки салдарлыг болуп, буянныг сеткил-биле дузалап турган.

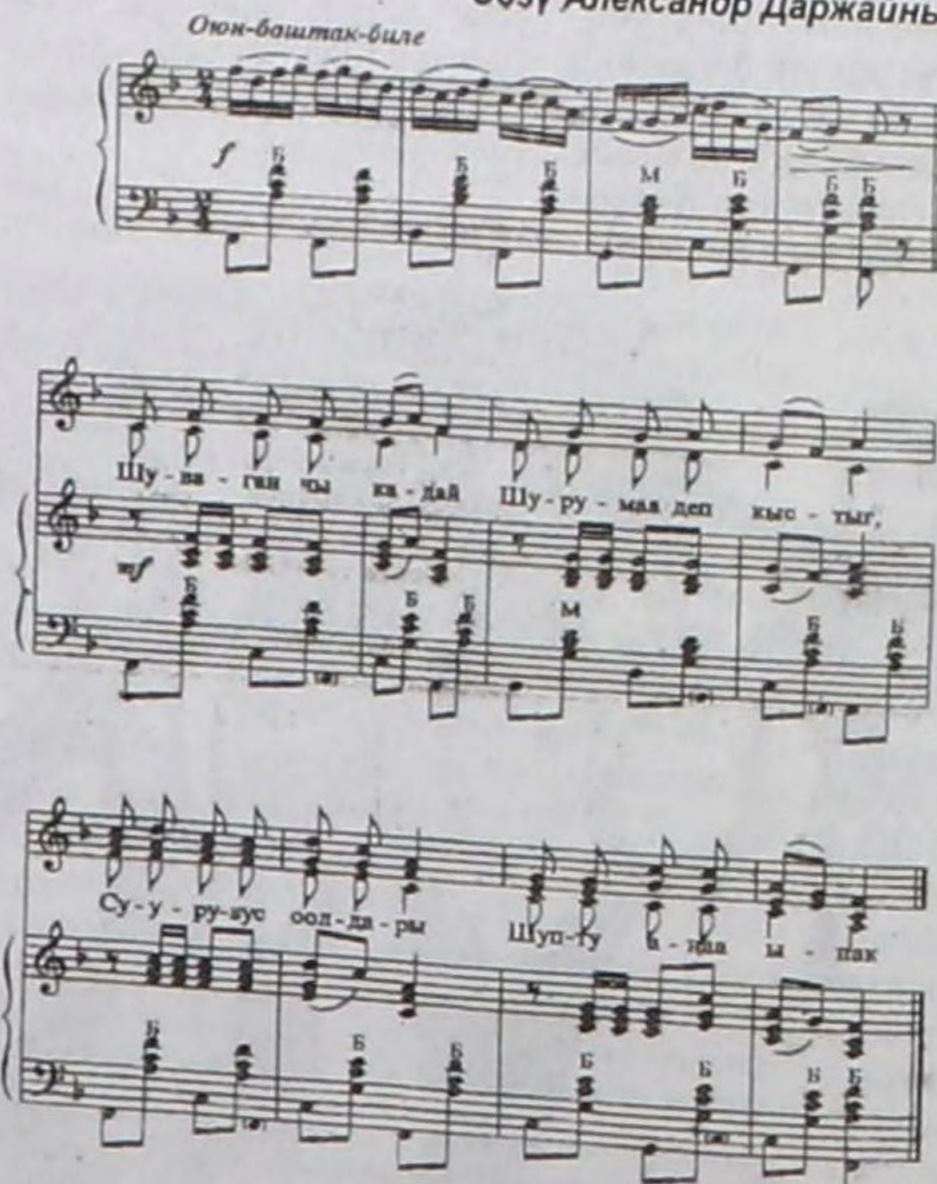
Ол үеден эгелеп-ле, Борис Чамбыт ыры-хөгжүмнүң делегейинден чаңгыс баяым ыраваан. Хүнден хүнче, чылдан чылче сагыш-сеткилинге аялгалар куттулуп, улусчону-биле кады хөглүг, хөрлүг ажил-ишче шымныгып ажилдап чораан. Тээлиниң Культура бажыңынга баянистеп, кожуунуң уругларнын хөгжүм школазынга башкылап, Культура бажыңынга уран чүүл удуртукчузу болуп, республиканың аныяктар солуну «Тываның аныяктарынга» корреспондентилеп, 1992 чылдан 2008 чылга чедир үр үе иштинде Бай-Тайга кожуунуң культура килдизинге эргелекчилеп ажилдаан.

«Мурнакчы» колхозунуң даргазы Х.Ч. Кудурукпай уругларнын хөгжүм школазын суурга ажыдар дзэш, билдиги уран чүүл ажилдакчызы болурга, Борис Чамбытты суурунче чалап алган. Ынчангы районнуң культура килдизиниң эргелекчизи Каң-оол Салчакович Чүлдүмнүң бүзүрзэн-даа специализи ол болган.

Борис Чамбыт ынчан С. Молдурганың сөзүнгө бижзэн «Шуюм ол-дур» деп шүлүүнү аялга чогааткан. Ук ыры дораанна шуйжуларнын ынак ырызы апарган

ШУРУМАА

Сөзү Александр Даржайны

Шуваганчы кадай
Шурумаа деп кыстыг.
Суурувустун оолдары
Шупту аңаа ынак.

Чаңгызынче уруг
Сагыш безин салбаан
Чада салган чажын
Салгын харын суйбаан

Бажы ыжып, муңчулук
Баажызын тыппайн,
Чөгөл төткөн оолдар
Чөвүлөшкөш, мынча

«Кижээ барбас кысче
Кичээңгей салбас-тыр
Шуваганчы чанынга
Шурумаа кырызын».

Институт киргеш,
Ийи-үш чыл болгаш,
Хүлүмзүрзэн чазык
Күдзэ оол эккелген.

болгаш чоок-кавыга чаңгыланы
Ук ыры дзэш Кудурукпай дарга
шаннал-даа алган. «Сеңзэ чага
кагдым, оол. Ону бажыңыңа бар
ишти-биле кады номчуур сен» —
Кудурукпай дарга чагаа хавы
Бажыңа баргаш, чагаа хавын аж
50 рубльдин ийи акшазы болгаш
зында «Шуйнуң күдзэзи, бистин,
Чамбыт Бориске Шуй дугайың
кончуг-ла херек чараш ыры биж
дзэш» деп бижип каан болган. Ка
шаңнал үнелиг, ынчалза-даа чо
ген шаңналы, хүлзөп алышкыны
улуг шаңнал кажан-даа турбас.

Культураның аңгы-аңгы адыр
ажылдап, чонунга бараан болуп
Борис Чамбыт эртем-билиг-би
зыка теориязынын талазы-биле
үргүлчү бедидип ап чораан. Ол
дар дургузунда онзагай салым-ча
А.Б. Чыргал-оолдун өөреникчизи
Кызылга баргаш-ла, Алексей
евич-биле кичээлдеп, улуг хөгжү
хөйүн өөренип ап, Кызылдың ур
училищезиниң режиссер сал
(1986 ч.) база Улан-Удэ хоорайд
Сибирьниң культура институтун
«уран чүүлдун удуртукчу органи
деп мергежилдин дипломун хол
ган (1992 ч.). Тываның Компози
эвилелиниң баштаар чериниң ке
кылдыр улаштыр-улаштыр соңгу
раан.

Күш-ажылчы базымнарын баш
культура одааның баянизи болуп
чылда ажилдап эгелзэ-ле, 2016
50 чылдың нүүрү эрткен. Ол үе
зунда чон ортузунга культура-ма
ажылдарны, концерттерни чеже
эрттирбзэн боор... Санаттынма
үе дургузунда чеже ырларны би
боор... Ооң аялгазынга бижигилзэн
делгемнерже улаштыр-улаштыр
үнүп, чоннуң хөөн-сеткилинге хө
берген. Борис Чамбыттын бижзэни
тиг ырлар, чаштарга бижиттинген
чон ортузунда непереп, тыва
байлак өңчүзү апарган. Борис Ч
шак ол буянныг ажил-ижи дзэш «Т
культуразынын алдарлыг ажилда
(1992 ч.), «ССРЭ-ниң культуразыны
гиини» (1989 ч.) деп аттарга тө
болган. Оон аңгыда хөй-ле хүн
бижиктер, дипломнар санаттынмас
тикчок.

Улус-чоннуң сагыш-сеткилин ур
болгаш бай-байлак кылдыр хевирлзэ
Борис Чамбыттын кирип чоруур үлү
Бодунуң бүгү ажил-амыдыралын ол
чүүлгө өргзэн. А уран чүүл чоннуу б

Сайлыкмаа КС

р-нің прокуратуразында

«МЕРГЕЖИЛДИҢ ТЕРГИИНИН» ИЛЕРЕТКЕН

Тыва Республиканың прокуратуразының коллегиясы 2016 чылда хоойлу-румну болгаш корум-чурумну ажылгаары дээш ажылдың үндүрери-биле чер-лештир «Мергежилдин тер-гии» көрүлде мөөрейиниң илечкилерин илереткен.

Тыва Республиканың прокуратуразының эң эки күрүне ялалакчы деп үнелелге кеземче хө-рөк-жилдизиниң улуг прокурору, ияның чөвүлекчизи Роланда болгаш районнар аразының кожунда прокурорунуң дуза-зы, I класстың юризи Айлана ол олар төлөпиг болганнар.

Хемчик кожунуң проку-нун улуг дузалакчызы, юстицияның екчизи Аэлита Монгушту судтарга негелде

херектерин сайгарып турда, эң эки киришкен прокурор деп санаан. Өвүр кожунуң прокуро-ру, юстицияның чөвүлекчизи Надежда Донгак прокурорларның эң эки дагдыныкчызы болган.

«Мергежилдин тергии» ат дээш мөөрей-ниң тилекчилеринге дипломнарны болгаш акша шаңналдарын тывыскан. Оларның портрет чурук-тарын Тыва Республиканың прокуратуразының Хүндүлел самбыразына азар.

Ольга КЛЕСТЕР,

Тыва Республиканың прокуратуразының кадр килдизиниң прокурору.

ЧУРУКТАРДА: Тыва Республиканың прокурору Александр Гриневтуң Тыва Республиканың прокуратуразының эң эки күрүне ялалакчызы Айлана Самданга, прокуратураның эң эки дагдыныкчызы На-дежда Донгакка шаңналдарны тыпсып ту-руры.

Василий КРИВДИКИҢ фото-чуруктары.

Суд залындан

ТЕЛЕФОН ООРЛААНЫ ДЭЭШ...

Ийи кыс эжишки арагалап олурга, Кууларже долгааш, чедип кел деп чалааннар. Ол келген дораан-на орун кырынга чыткан, соталыг телефонну эскерип каан.

Уругларның эзирииниң шы-раан ажылгап, ук телефонну ол коридорга бүдүү чажыра тыртып каан. Кажан арага төнүп каарга, Куулар чээрби муң рубль хемчээлдиг телефонну оорлап-

каш чорупкан.

Истелге болгаш суд сайга-рылгазының үезинде Куулар херекти суд чедирбейн шиитпир-леп кааптарын дилеп, буруузуң долзуу-биле билинген.

Аңаа хамаарыштыр суд РФ-тиң КК-зиниң 158 чүүлүнүн 2 кезээниң «в» пунктузунда көрдүнген кем-херекти үүл-геткени дээш буруудадып, 1 чыл дургузунда эдип-чазаар ажыл-дарга ажылдадып, айда алыр шалыңының 10 хуузуң ай са-нында күрүнеже шилчидериниң болгаш 1 чыл дургузунда ше-нелдеге шиидериниң дугайында шиитпирни үндүргөн.

ӨНЧҮ БЫЛААШКАШ...

Иванов биле Сидоров чок апарган кырган-авазының бажынын бот-боттары хуу-зунда кым-биле-даа үле-жиксөөзөннер. Ынчалза-даа ону ажыы-биле кайын чугаа-лаарлар ийик.

Ынчангаш бир катап кады арагалаанының түңнелинде, «элээрниң бажында, эзириктиң дылында» дээр ийикпе, алыш-кылар бот-боттарының изиг күзелин эзириктиң хайы-биле чугаалап үндүрүпкеннер. Бирээзи кырган-авазының бажынын са-дыпкаш, транспорт дериг-херек-сели садып алыксаан, а ийигизи бажыны сатпазын оон дилээн. Бичии чөрүлдээ улуг чогушче шилчээ. Шош аразында Иванов Сидоровтуң хөзээнке бижек-биле шашкан. Сидоров хөй хан чидир-генинден кем-херек үүлгеткен

черге-ле чок болган.

Судтуң сайгарылгазының үезинде Иванов буруузуңуң чам-дызын билинген. Ол Сидоровту өлүрер сагыштыг турбаан, а анаа оон камгаланып турганын өчээ. Судка оон буруузу бүрүнү-биле бадыткаттыңан, суд РФ-тиң КК-зиниң 105 чүүлүнүн 1 кезээ-биле буруудаткан шиитпирни суд үндүрүп, Ионовту 9 чылда хосталгазын казып, шыңгы чурумнуг эдип-чазаар колонияга кеземчезин эрттирер кылдыр шииткен.

Шииттирген кижиниң назы-хары болгаш кадыкшылы ажил кылып болгу дег боорга, феде-ралдыг бюджеттен адвокатка төлээн акша-хөреңгилерни шиит-тирген кижиден тырттыларының дугайында шиитпирни база суд үндүргөн.

Шеңне ЧАВЫНЧАК,
Кызыл хоорай судунуң
килдис начальниги.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

2017 чылда болгаш 2018 база 2019 чылдарның планныг үезинде Республикага медицина дузазын хамаатыларга халас көргүзериниң күрүне магадылалдарының девискээр программазын бадылаарының дугайында

2016 чылдың декабрь 29 № 551 Кызыл хоорай

ва Республикага медицинаның халас ду-

алырынга хамаатыларның конституция

р эргелерин хандылар сорулга-биле Тыва

Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

2017 чылда болгаш 2018 база 2019

чылдарның планныг үезинде Тыва Респуб-

лика девискээринге медицина дузазын

тыларга халас көргүзериниң күрүне

магдалдарының девискээр программазын

аар.

Тыва Республиканың Саң-хөө яамы-

ва Республиканың ажылдавайн турар

икчы чонунуң Ылап-ла медицина камга-

лазынга болгаш бюджеттер аразының

Ферттеринге төлөвирлерни 2017 чылда

ш 2018 база 2019 чылдарның планныг

де республика бюджетиниң айыттыңан

рулгаларга көрдүнген акша-хөреңгиниң

элинге төлөвирлерни чогуур үезинде

дырар.

Тыва Республиканың Кадык камгалал

ы:

ва Республиканың ажылдавайн ту-

урттакчыларынга Ылап-ла медицина

падылганының камгалал дадывырларын

рин доктааттыңан чурум езугаар боттан-

а;

спубликаның хоорай округтарынга,

ципалдыг районнарда (кожууннарда)

арыштыр ачы-дузаның хевирлериниң

-биле медицина дузазын чедирериниң

адып тургускан күрүне даалганының хем-

инге күүселдизин 2017 чылда болгаш 2018

2019 чылдарның планныг үезинде Тыва

Республиканың девискээринге медицина дуза-

амаатыларга халас чедирериниң күрүне

ыладалдарының девискээр программазын

езугаар контрольдаар;

Тыва Республиканың медицина органи-зацияларының чедиреп турар медицина дузазының, оон иштинде Ылап-ла медицина камгаладылганының системазының шынарынга ведомствонун контролюн хандылар.

4. Ылап-ла медицина камгаладыл-газының системазында кирип турар меди-цина организацияларының Ылап-ла меди-цина камгаладылганының акша-хөреңгизин көрдүнгенин езугаар болгаш ажыктыг ажылгап турарынга контрольду Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы, Ылап-ла медицина камгаладылганының Тыва Республикада девискээр фондузу боттандылар.

5. Күжүн чидирген деп санаары болза:

Тыва Республиканың Чазаның 2015 чылдың декабрь 25-те «2016 чылда Тыва Респуб-ликага медицина дузазын хамаатыларга халас көргүзериниң күрүне магадылалдарының девискээр программазын бадылаарының дуга-йында» № 610 доктаалын;

Тыва Республиканың Чазаның 2016 чылдың август 29-та «2016 чылда Тыва Рес-публикага медицина дузазын хамаатыларга халас көргүзериниң күрүне магадылалдарының девискээр программазынга өскерилгелер кириериниң дугайында» № 376 доктаалын;

6. Бо доктаалды «Тувинская правда» бол-гаш «Шын» солуннарда парлаар, «Эрге-хоойлу медээлериниң албан езузунуң интернет-пор-талынга» («www.pravo.gov.ru») болгаш «Ин-тернет» информация-телекоммуникация чет-кизинде Тыва Республиканың албан езузунуң сайтызынга кириер.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының бирги оралакчызы О. НАТСАК.

2016 чылдың декабрь 29-та Тыва Республиканың Чазаның № 551 доктаалы-биле бадылаттыңан

2017 чылда болгаш 2018 база 2019 чылдарның планныг үезинде Тыва Республиканың девискээринге медицина дузазын хамаатыларга халас көргүзериниң күрүне магадылалдарының девискээр программазын

2017 чылда болгаш 2018 база 2019 чылдарның планныг үезинде Тыва Республиканың девискээринге медицина дузазын хамаатыларга халас көргүзериниң күрүне магадылалдарының девискээр программазының ПАСПОРТУ

Программаның ады — 2017 чылда болгаш 2018 база 2019 чылдарның планныг үезинде Тыва Республиканың девискээринге медицина дузазын хамааты-ларга халас көргүзериниң күрүне магадылалдарының девискээр программазы (моон ыңай — Про-грамма дээр)

Программаның күрүне чагыкчы-зы — Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы

Программаның кол ажылдап кылыкчызы — Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы

Программаның сорулгазы бол-гаш кылыр чүүлдери — хамааты-ларның медицинаның халас дуза-зын хоойлужудулгада көрдүнген акшаландырышкынның дөстөрүн езугаар магадылаттыңан хем-чээлинге болгаш шынарынга алыр конститу-с эргелерин күүседириниң чаңгыс аай негелделерин тургузары, хамаатыларга халас медицина дузазын чедирер болгаш ол со-рулгага тускайлаан акша-хөреңги-биле хандылар талазы-биле хүлээлгелериниң дең-дески чоруун тургузары, Тыва Республиканың кадык камгалалының бар курла-вырларының ажыгалының дээш-тин бедидери

Программаның күүселдизиниң үе-хуусаазы — Программа 2017

чылда болгаш 2018 база 2019 чылдарның планныг үезинде күүсеттинер.

Программаның күүселдизиниң хемчээли болгаш дөстери — 2017 чылда: Тыва Республиканың рес-публика бюджетинден 1261546,6 муң рубль; Ылап-ла медицина кам-галадылганының акша-хөреңгизи — 5301480,8 муң рубль, оон иштинде ажылдавайн турар чурттакчыларның ЫМК-га камгаладылга дадывыры — 2378634,4 муң рубль;

2018 чылда: Тыва Республиканың республика бюджетинден 2217034,8 муң рубль; Ылап-ла медицина кам-галадылганының акша-хөреңгизи — 6191692,9 муң рубль, оон иштинде ажылдавайн турар чурттакчыларның ЫМК-га камгаладылга дадывыры — 2378634,4 муң рубль;

2019 чылда: Тыва Республиканың республика бюджетинден 2305701,5 муң рубль; Ылап-ла медицина кам-галадылганының акша-хөреңгизи — 6515082,6 муң рубль, оон иштинде ажылдавайн турар чурттакчыларның ЫМК-га камгаладылга дадывыры — 2378634,4 муң рубль.

Программаны күүсеткен соонда, чедип алыр түңнелдер — Програм-мага дүүштүр чедирген халас меди-цина дузазының чедирген болгаш шынарлыг чоруунуң көрдүнген ужур-дузазын чедип алыры.

КИЧЭЭНИЦЕР – «ЕНИСЕЙ» МУБ-ТУН КАЖАРЛААШКЫНЫ

Кызыл хоорайның хей квартиралыг чуртталга бажыңнарын газ-биле хандырып турар «Тыва газ» акционерлиг ниитилел буурап дүжүп, найысылалда хей квартираларлыг бажыңнарын эрткен чылдың күстен бээр газ-биле хандырып барган. Ол бажыңнарын чурттакчылары аъш-чемни электри плиталарына белеткээр ужурга таваржып, артык чарыгдалдарны үндүрүп турарлар.

Ынчалза-даа газды төлээрин дугайында дыңнадышкыннар ол бажыңнарын чурттакчыларына ам-даа келбишаан.

«Тыва газ» акционерлиг ниитилелдин чедиргени ачы-дузазы дээш төлевирлерни эрткен чылын тургустунган «ЕНИСЕЙ» МУБ чыып турар. Бо муниципалдыг бүдүрүлгениң удуртукчулары, газ дээш акша чыып турар ажилдакчылары-даа эрткен

чылдан бээр газ-биле хандырттынмай турар хей квартиралыг бажыңнарын эки билир ужурлуг. Ынчалза-даа «ЕНИСЕЙ» МУБ газ дээш төлевирлерни бистен куруг черге алырын кызыдып турар. Ынчангаш мындыг кажар органы олар ажыгланнар. Хей квартиралыг бажыңнарын чурттакчыларындан коммунал ачы-дуза дээш төлевирлерни квантизацияга газ дээш төлевирни кириген.

Коммунал ачы-дузазының төлевирлеринин аразында газ ажыглан дээш төлевир кирип каанын эскербес кижилер ажыглаваан газ дээш төлөп каап болур.

Эрткен чылдан бээр газ-биле хандырттынмай турар хей квартиралыг бажыңнарын чурттакчылары! Кичээнгеилг болунар! «ЕНИСЕЙ» МУБ-туң кажарлаашкыннарына алыспаңар! Ооң силерге чоруткан квантизацияларында кандыг ачы-дуза дээш акша төлээрин айтып каанын кичээнгеилг номчуп, бо бүдүрүлгениң чедирбээни ачы-дуза дээш төлөвөңер. Эңылаңгыя газ дээш.

Кызыл хоорайда
Интернациональная
кудумчунуң №14 бажыңның
чурттакчылары.

ИГИЛДЕ... АК-ДОВУРАК ЧУРТТУГ

Россияда хоруттунган террорисчи ИГИЛ бөлүкчүлүгүндө кирген даштыкы хамаатыларның да тывылган документилен ирак шериглер көргүскөн.

Араб болгаш Европа чурттарындан үнгеннерниң документи тывылган дээрзин шериглер оларны көргүспүшөөн, дың Чогул оларны кайыын тып алганын чугаалавайн турар.

Паспортуң видеонуң кадрына көргүскөн, Сибирьден аныяк кижини Андрей Кацук дээр. Ол 28 харлыг, Тывага, Ак-Довуракка төрүттүнгөн. Ол ажил дилеп 2013 чылдың июльда чияже чорупканын, ооң соонда ис чок читкенин дуга медээни интернеттен номчуп болур.

Росинфинмониторингиниң парлап үндүргени дайылдакы террористерниң болгаш экстремистерниң даңызында Кацук ады база көстүп келген.

Улуунуң талазы-биле Иракта ийги одуругда турар Мосулу райны террористер 2014 чылда эжелеп алганнар. Олар тускай операция 2015 чылдың октябрьда аңаа эгелээш шериглерниң контролюнче хоорайның чөөн талазы кирип барыын чүгү ам-даа дайзыннарның холунда хевээр.

РИА-Новости агент

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

ЫМК-НЫҢ 2017 ЧЫЛДА БААЗАЛЫГ ПРОГРАММАЗЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

Ылап-ла медицина камгаладылганың девискээр программасы (ЫМКДП) 2017 чылда болгаш 2018 база 2019 чылдарның планныг үезинде Тыва Республиканың девискээринге медицина дузазын хамаатыларга халас көргүзериниң күрүне магадылалдарының девискээр программасын Тыва Республиканың Чазаа бадылаан.

Ылап-ла медицина камгаладылганың баазалыг программасының ажил-чорудулганында республиканың чурттакчыларына медицина дузазын чедиреринге 2017 чылдың чарыгдалдарының түңү 5301,5 миллион рубль. Ол дээрже Ылап-ла медицина камгаладылганың федералдыг фондузунуң бюджетинден Тыва Республиканың ЫМКДП-тиң бюджетинче кирип турар Ылап-ла медицина камгаладылганың федералдыг фондузунуң субвенция акшазы болур. Медицина дузазын чедиреринге субвенцияларның немей өзүлдө эрткен чыл-биле деңгээрге, 2017 чылда 349,8 миллион рубль азы 7,1 хуу. Ооң иштинде ажилдавайн турар чурттакчы чонга Тыва Республиканың Чазааның төлөп турары Ылап-ла медицина камгаладылганың камгаладылганы дадыырлары 2378,6 миллион рубль болур.

ЫМК системасының медицина организацияларының даңызынче 2017 чылда 46 медицина албан черлери кирер, оларның иштинден: Тыва Республиканың күрүне албан черлери – 31, федералдыг – 5, хууда өңчү-хөреңги хевириниң – 10. Тыва Республиканың ЫМК-ның Девискээр фондузунуң керээ чарып алган камгаладылганы медицина организациязы – 1 («РОСГОРССТРАХ-МЕДИЦИНА» КХН-ниң Тыва Республикада салбыры).

Тыва Республиканың ЫМК-ның девискээр фондузунуң бюджетиниң 2017 чылда база 2018 болгаш 2019 чылдарның планныг үезинде чарыгдал хүлээлгелерин Россия Федерациязының Президентизиниң 2012 чылдың май 7-де «Күрүнениң социал политиказын боттандырар талазы-биле хемчеглерниң дугайында» № 597 база «Кадык камгалал адырында күрүне политиказын сайзыраңгайдыларының дугайында» № 598 чарлыктары-биле, «Кадык камгалалын сайзырадыр» Россия Федерациязының күрүне программасы-биле, Россия Федерациязының 2020 чылга чедир үр хуусааның социал-экономика хөгжүлдөзүнүн концепциязы-биле, Россия Федерациязының Президентизиниң Россия Федерациязының Федералдыг Хуралга Айыткалдары-биле, «Россия Федерациясында хамаатыларның кадыкшылын камгалаарының үндөзүннениң дугайында» бол-

гаш «Россия Федерациясында Ылап-ла медицина камгаладылганының дугайында» Федералдыг хоойулар-биле көрдүнгөн кадык камгалалының болгаш ЫМК-ның сайзыралының стратегтиг сорулгаларын хандырап ужурлуг.

Субвенцияларның күсели-биле ЫМК-ның баазалыг программасында 2017 чылда көрдүнгөн болза: РФ-тиң Президентизиниң 2012 чылдың май 7-де «Күрүнениң социал политиказын боттандырар талазы-биле хемчеглерниң дугайында» № 597 Чарлыгы-биле көрдүнгөн чамдык категорияларның медицина ажилдакчыларының шалыңын өстүрериниң, чамдык категорияларның медицина ажилдакчыларының шалыңын экономикада ортумак шалыңга хамаарыштыр өстүрериниң сорулгаларына дүүштүр күседири: эмчилер – 180%, ортумак медицина ажилдакчылары – 90%, биче медицина ажилдакчылары – 80% (күш-ажыл төлевириниң фондузун тургузуп турар бүгү дөстөрнү барымдаалап), 2018 чылда: эмчилер – 200%, ортумак медицина ажилдакчылары – 100%, биче медицина ажилдакчылары – 100%.

Россия Федерациязының субъектилеринге чамдык категорияларның медицина ажилдакчыларының ортумак шалыңының санаарын шалың төлевириниң фондузунуң медээлеринге дүүштүр чорудар; немей санаан шалың фондузунуң оклад төлевирлер, компенсация төлевирлери болгаш деткимче хевирлиг төлевирлер, дакпырлап ажилдааны дээш төлевир, божудулга сертификаттары, төлевирлиг ачы-дуза, ДМС-биле, өскээр чугаалаарга, бүгү дөстөрнү күсели-биле ажилдакчыларның алганы бүгү шалыңы, ажилдакчыларының даңыда ортумак саны.

Шалың өстүрери ажилдакчы бүрүзүнге хамаарышпас, а регионда ортумак шалыңдан хамааржыр.

Ажилдакчы бүрүзүнүн шалыңының хемчээли доктааттыг ажил шагының үргүлчүлээшкенинден, күш-ажыл байдалдарындан, мергежилден, нарынындан, кылып турар ажилының санындан болгаш шынарындан хамааржыр. Ынчангаш Россия Федерациязының Президентизиниң 2012 чылдың май 7-де № 597 болгаш 2012 чылдың июнь 1-де № 761 чарлыктары-биле доктааттыг чогоур категорияның ажилдакчыларына тускай көргүзүгден бедик-даа, чавыс-даа бооп болур.

Вера АНАЙ-ООЛ,
ЫМК-ның Тыва Республикада
девискээр фондузунуң директору.

Байыр чедиришк

Бистиң чаптанчыг уйнуувус Каң-Болат Сергеевичим февраль 9-та 7 харлаар. Ол Бай-Тайга кожуу «Белек» уруглар садына тургаш, улаштыр Тээлиниң дуга 1 школазының 1 «б» класста өөренип кирген. Садикте цы-самга, конкурстарга бо-ла кирип, шаңналдыг чердеп келген, школада база өөредилгези эки, чуруттунар шыдыраалаарына ынак. Хостуг үезинде дуңмазы-биле наарына ынак.

Ынчангаш уйнуувустун төрүттүнгөн хүнүн тавары изиг байыры чедирбишаан, өөредилгезинге чедиришк күзедивис.

Кырган-авазы, кырган-ачазы Чимит

СПУТНИКТИГ ЧУРАГАЙЛЫГ ЭФИРЛИГ ТЕЛЕВИДЕНИЕ

Триколор, НТВ Плюс, МТС, Континент, Орион, Телекарта

8-913-354-7490, 8-923-217-2383, 5-25-69
Дыштаныр хун чокка 9 шактан 21 шакка чедир ажилдаар

РЕСПУБЛИКАНЫҢ КОЖУУННАРЫНЧЕ
ЧЕДИП ТУРАП ИИ ТАЛАЛЫГ
СПУТНИКТИГ ИНТЕРНЕТ
WWW.KITENET.RU
бир айда 100 акшадан өрү Тываның
кайы-даа булуңунга

Лопсанчап кудумчузу, 40, Калинин супермаркетин
подвалында (эрги «АЗБУКА РЕМОНТА» сады)

ГБПОУ РТ «Тувинский сельскохозяйственный техникум» объявляет набор на курсы

Оператор ЭВМ – 2 недели
Основы работы в сети интернет – 2 недели
Слесарь по ремонту автомобилей – 1,5 месяца
Тракторист-машинист категории «ВС».
Фермер-предприниматель – 1 месяц
Электросварщик – подготовка, переподготовка на разряды

Начало работы курсов по мере комплектования групп

Справка по телефону: 2-74-26;
8-923-382-88-84; 8-923-541-55-57

Вашу рекламу прочтет вся Тува
на страницах газеты «ШЫН».

«ШЫН» – газета, которая распространяется по всей территории республики
Т: 2-18-10.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харылзаа
ямазы.

Кол редакторнун хүлээлгезин
күүседип турар Ш.М. СУВАН.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А. С. Шоюн – 2-01-35.
Кол редакторнун оралакчызы – 2-17-91.
Секретарь А. А. Эртине – 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.Б. Оюн, А.А. Лабы) – 2-18-10.
РЕДАКЦИЈАНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Ниитилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван).
Экономика, үлөтүр болгаш көдээ ажил-агый (редактору Д.С. Монгуш,
корр. С.А. Даргын-оол).
Социал айттырылгар (редактору Н.С. Эрзеп, корр. Ш.Н. Ховалыг).
Култуура, чогаал, медээлер база спорт килдизи (редактору А.Н. Соян,
корр. С.Ө. Ооржак).
Очулга (редактору Д.И. Чыдым, очулдурукчу А.К. Ооржак).
Фотокорреспондент В.Ф. Чадамба.
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.
Нити телефон – 2-30-69.

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр. счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АО «Народный Банк Республики Тыва»
г. Кызыл.

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырына хайгаарал талазы-биле
Федералдыг албанның Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солуну
2012 чылдың декабрь 3-те бүртүккөн.
Херчилелдин дугаары – ПИ № ТУ17-
00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлаан.
(Кызыл, Шетиниң болгаш Крайнеко, 1).
Солунда парлааттыг материалдарны
торларының бодалдары редакцияның туружу-
дүүлгелерин барып болур. Айыттыг саннары бол-
еже-даа фактылары, дыңнадылары дээш автор-
боттары харылзаар.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефон
долгаар.
Чаңдылга индекс: хуу кыжылерге – 11530.
организацияларга – 31730
Солун неделяда үш катан үнер.
Хемчээли 2 парлаар ама. Тираж 5231.
Номерни парлапгаже дугаары: график езуу-
21.00, херек кырында – 18.00.